

A BARLANGLAKÓKRÓL,
NEVEZETESEN
A MAGYARHONI LAKOTT BARLANGOKRÓL.
RÓMER FLÓRISTÓL.

I. ÓSI LAKOK ÁLTALÁBAN.

§. 1) **Az emberek első tanyái.** Semmi sem természetesebb, mint hogy az ember, ki a *középkorra*, de még az *ó-világ* legtávolabbi korszakaira is némi fényt volt képes árasztani, a történelmi idő előtti vizsgálatokra adja magát, és törekedjék azon fátyolt föllebbenteni, mely odáig az emberi-nem létének legelső hajnalát födé.

Nehéz munka; minthogy a mai életviszonyok, az elfogultság, és a nemzeti előtelettek alig engedik meg, hogy e messze távolban tisztán lássunk; a nyomok pedig, melyekben bizhatnánk, oly kopottak, oly csekélyek, hogy egy egész képnek biztos összeállítását alig engedik meg.

Az ember, csekély szükségleteihez képest, első időben alkalmasint állati ösztönét követte, és valamintháttérként, úgy ruházatára és menhelyére nézve is, nem igen válogathatván, ahhoz nyult, mi efféle kelékekül önkényt kínálkozott. Romlatlan érzékekkel és figyelő tehetséggel ellátva, sokban az állatok ügyességével vetélkedhetett; míg a gyakorlat, s az események taníták, miképen kellessék nem csak szükségzeit pótolni, de kényelemtől is, a mi főleg a tűz-élesztés feltalálása után bekövetkezhetett, gondoskodni.

Az emberiség első bölcsőjét okszerűen nem kereshetjük másutt, mint a hol az ember természetesen kifejlődhetett. E fejlődésnek sem a forró égél kiállhatatlan verőfénye, sem az éjszaka dermesztő hidege nem felelt volna meg. A mérsékelt éghajlatu *Ázsiában* keressük tehát az első embereket, kiknek itt, nem csak keletkezésükre, hanem első nevelésükre nézve is feltaláljuk a legszükségesebb kellékeket. Itt maga a természet nyújtja önkényt a sokféle táplálékot; itt a ruha nem is szükséges, itt minden lombos fa, minden sűrű bokor elég védelmül szolgál az égő nap kábító nyilai, valamint a beálló hosszú záporok verései ellen.

De ezen gondnélküli tengőélet csak is ezen *édenszerű* tájakon tarthatott egy ideig. Mert midőn a szaporodó embereknek, akár a szükségétől készítve, akár a támadt viszályok miatt, távolabbi, éjszaka felé eső vidékekre is kelle nyomulniok, hol az éjnek rendesen hidegek, az esős hónapok dermesztők, midőn a ragadozókkal való harc is beállott, a fázókban és éltüket féltőkben a meleg ruha és a biztos hajlék utáni vágy is felébredett. Valamintháttérként a ruha akkor az elejtett állatok bőreiből állott, melyet eredetileg tüskékkel összefűztek, *)

*) Erre a *schleswigi* lápokban talált, ilyen módon vart bőrökbe takart vázak szolgálhatnak tanúkul. (I. Sacken, Culturepochen Mitteleuropas 23. l.)

faháncs szalagokkal vagy állatbélből sodrott kötőkkel megerősítettek, úgy hajlékaik is bizonyosan igen egyszerűek lehettek, leginkább pedig a terebélyes fák odúi elégíthették ki a kurta készletű háztartás szerény igényeit.

§. 2) **Viskók, barlangok.** Ezen természetadta menhelyek után legegyszerűbbek voltak a különféle *viskók*, melyeket mint a mai esőszők vagy halászok gyepes gunyhókat vagy nádas ¹⁾ tanyáikat, mesterség nélkül egy ős fa tövéhez, vagy egy védő pARTHoz támasztották. Ezekhez sem az anyagnak készítése, sem nagy művészet nem szükségeltetett. Tökéletesítette és áthatlanabbá tevé későbbben az állatbőrökkel való takarás, vagy a font sövénynek sárral való betapasztása, mi minden esetre a haladásnak magasabb fokát árulja el; és e módok az ős építészetnek és gyakorlatnak minden tudományát foglalják magukban.

De ezen könnyű, szellős és sok tekintetben nem eléggé biztos tanyákon kívül lehetetlen, hogy az emberek egyszersmind a meleg, kényelmes, tartós és mindenekelőtt biztos menedéket nem ismerték és fel ne keresték volna a hegyekben messze benyúló *hasadékokban*, és gyakran palotaszerű nagysággal kinálkozó *barlangokban*, ²⁾ melyek rendszeren nem csak egyes családoknak, hanem egész nemzetségeknek is biztos rejtekl szolgálhattak.

Míg a férfiak a terhes, sok erőt, tapasztalást és edzettséget feltételező *vadászaton* tölték napjaikat, az asszonyok a gyermekekkel és öregekkel e biztos rejtekekben tartózkodának és végzék házi teendőiket. A férfi csak a nyugalomra tért vissza sziklavarába, vagy a védelemre.

Azonban semmi sem ellenzi, hogy az említett két lakásmódot össze is kössük, a mint azt sokszor mainap is sok barlanglakónál találjuk, hogy t. i. az ember a kedvező időt szellősb *viskóban*, a zordonabbat barlangjában visszavonulva töltse, mi gyakran bizonyos kényelemmel az által is elérhető, ha a barlang szája elé, hol lehet, egy könnyebb, faágakból hevenyészett sátort, mint előcsarnokot épít. ³⁾

Minden esetre alkalmasabb és sokszor kényelmesebb is volt a sövénygunyhó és nádviskó a *barlangnál*, már csak azért is, mert azoknak elkészülése nem igen nagy fáradságba került; t. i. a kiválasztott területben elfogyván a vad és a hal, le-legeltetvén a rétek, más e kellékekkel kinálkozó vidékeken ismét könnyen volt felállítható, hogy így az állat-

¹⁾ Hogy az izraéliták is kákából és nádból készítenék gunyhókat tudjuk; és hogy ez az őskorban másutt is történt, arról tanuskodik Ovid. Metam. I. 121. v. mondván: domus antra fuerunt et frutices et vinctae cortice virgae.

²⁾ A régi irományokban akárhány barlangnak nyomára akadhatunk, mely rejtekhelyül vagy lakásul szolgált. Vulcant és Aeolt, Dianát és Egeriát, Calypsot és Didót, Cacust és a Cyclopsokat barlangokban találjuk. Az oraculumok székhelyei, a mysteriumok színpadjai a barlangok voltak. Mithrast barlangokban tisztelték; Zoroaster a mindenség alkotójának gyönyörű forrásokkal bíró barlangot szentelt. Barlangokban és körülöttük emelkedtek későbbben oltárok; itt keletkeztek az Istenségek legkedvencebb tartózkodási helyeik.

³⁾ Hiszen mainap is mennyi a tekintet az időjárás és éghajlat kívánalmára! — A földmives télen a setétes, alig egykét piczi ablak által világított és könnyen fűlő házat (szobát) keresi fel, melyet nyáron kerülvén, valamint nappal a tornácot, eszterhaalját és a *szakálszárítót* az utcaajtó előtt szereti, úgy éjjeleit vagy az udvaron vagy a csűrökben tölti. — És nem úgy teszen-e az úr is? Mig télen a kaputól lakószobájáig egész háza zártan fűl, — addig nyáron a hegyek oldalában fekvő szellős kélakokba vonul.

tenyésztésnek, a kereskedési viszonyoknak elég tétessék, vagy a polgári függetlenség az ellenséges szomszédok ellen fentartassék.

Ilyen fogalmakat megállapítván, azt hisszük, hogy az első emberek lakjairól, és az akkori állapotokról, helyesen ítélünk. Tanuságot tesznek erről a legsűrűbb őserdőkben, az egészen elhagyatott vadonokban elszórva, vagy együttesen nagyobb mennyiségben talált kő- és bronzeszközök, durva edénycserepek és sirhalmok; tanuságot a barlangok állati- és növényi poszládéka közt talált nagy mennyiségű kovaszerszámok, szén és hamu rétegek, melyek mind e helyekre véletlenül nem juttottak.

§. 3) **Az ősemberék nem temetkeztek a barlangokba.** Feltűnő azonban, hogy az emberi nem fejlődésének eme szakában még a barlangok *temetkezési* tanyákkul nem szolgáltak, mint ezt a későbbi időben oly gyakran és oly általánosan találjuk. Mert azon, itt-ott, a barlangokban, vagy a cölöpépítmények maradványi közt talált emberváz nyomok ritkasága éppen azt mutatja, hogy azok, a hol találtatnak, vagy véletlenül a halál által ott értek el, a nélkül, hogy kimultukról rokoniknak tudomása lett volna, vagy, hogy a másik esetben vízbefuladtak, a nélkül, hogy tetemöket megtalálhatták volna, mi itt annál nevezetesebb, mivel e csontok többnyire gyerekvázak maradványai.

Bizonyos tehát, hogy a legősiebb időben, a hol *lak- és menhelyet* találtak, az emberek egyidejűleg nem temetkeztek, hanem a tetemeket vagy elégették, vagy halmok alá temették, vagy talán — mint ezt mainap is némely vad törzsökök teszik — csak amugy összetákolt magas faállványokon az enyészetnek engedték át.

Ezt itt egész általánosságban említjük, mivel arra, *hogy e barlangok állandó temetőkül kiszemeltettek volna, a fémek előtti szakokban, példákkal nem igen vagyunk képesek bebizonyítani.* És valóban ott, hol eddig barlangokban emberi vázakat találtak, azoknak oly igen nagy régisége rendszeren kétségbe vonható; míg ellenben a kőeszközökkel talált sírok, halmok és köemlékek, az e korbéli eltakarítási módokról eléggé biztos adatokul szolgálnak.

Nem akarjuk itt azt mondani, hogy *barlangokban egyáltalában emberi maradványok elő nem fordulnak*; sőt erre az egyes példák nem is hiányzanak, mint a belgiumi, angol és a francia üregekben, hol a kőszerszámokkal és állatmaradványokkal, mint p. o. az Aurignac-iban mintegy 16 egyén csontjait is fölfedezték; de ezek nem valami véletlenségnél voltak-e áldozati, és csak kivételnek elfogadhatók-e? — míg más adatokkal nem birandunk, itt nem merjük eldönteni. Hasonlítsd, Sacken: (Culturepochen Mitteleuropas 30. l.)

§. 4) **Barlangok nemei.** A *barlangokat* egyáltalán két nagy osztályra különböztethetjük meg, t. i. olyanokra, melyek *természeti mivoltuk miatt* *) lakhatlanok, és így már magában véve a mi tárgyalásunk alá nem is eshetnek; és olyanokra, melyek mintegy a természettől magától arra rendelvek, hogy állatnak, embernek *men- és buvóhelyül* szolgáljanak. — Ezek leginkább a *mész- és homok-hegyekben* fellelhetők, és vagy csak a szikláknak előhajlása által fülke alakú üreget képeznek, vagy a hegyek belsejében óriási alagutakkal, nagyszerű termekkel birnak, és az embereknek 1) természetes *lakást*, és *buvóhelyet*; 2) *erődöt*; sőt igen gyakran 3) *sírt* is adtak; a keresztény korszakban pedig *egyházi* célokra is használtattak.

*) Természeti sajátságuk miatt nevezetesebbek a jég-, csepegőkő-, szél- és öldöső légű barlangok, mint p. o. a szadellői, aggteleki, domiczai, tufnai, detrekőváralljai sat., melyeket lakásul felhasználni még senkinek sem jutott eszébe. Ezekről, az ausztriai birodalmat tekintve, legjobb felvilágosítást nyújthatna Sartori és Schmidl tanár szakmunkáik.

I. Polgári rendeltetésű sziklabarlangok.

§. 5) **Sziklalakok, sziklavárosok.** Hogy a *mesterséges sziklalakok* leginkább csak akkor készülhettek, midőn az emberek már a fémekkel való bánást ismerték, kétségbe sem vonható; mert a legkeményebb kő-, csont- vagy fa-eszközzel is aligha képesek lettek volna szükségükhöz képest a legpuhább sziklát is átídomítani. Az eszmét a természetes üregek nagyobbítására adhaták: a lakott hajlék kedvező fekvése, az abban régóta töltött élet, és talán némileg a körülötte fekvő birtoknak elfoglalása is.

Egy család tagjai megszorodván, a törzs főlakja mellé telepedtek le, társasági ösztön és a kölcsönös segedelem és védelemből — az atyafiak, a vérrokonság, s így kezdtek lassankint az egyes üregekből egész faluk, városok és védhelyek támadni.

De mi ösztönözheté az embereket — kérdi Haxthausen: „Transkaukasus, und Studien über Russland“ című iratában — a lakoknak a sziklából való kíváására, főleg akkor, mikor még elég alkalmas szerszámokkal nem is bírtak? Miért nem építettek inkább a nyers kővel házakat, mintsem hogy az aránylag még is mindig szűk és kényelmetlen közelíthetőségű barlangokba rejtődztek? Egy népfajkészíté-e ezeket? mire a munka egyenlősége és jelleme utalni látszik; — vagy sok népnek volt-e ez szokása? mint ezt oly ropant területen való elterjedésből (t. i. *Tibet- és Indiától a Fekete- és Középtengerig*) következtetni lehet? — Ez az ősi történelem egyik megmagyarázhatlan rejtélye, — mert a mesék és regék csak halkkal és határozatlanul tudósítanak bennünket a *trogloodytákról*.

Leginkább a keleti utazók ¹⁾ munkáit kell némi figyelemmel forgatni, hogy minden lépten-nyomon sziklavárosokra akadjunk, vagy a földbe *vájt patri-telepeket* találjunk.

a) **Afrikában.** A mivelődés alsóbb fokán álló *Trogloodytákat*, barlanglakókat, látunk a lybiai sivatagokban *Mela* városánál, *Aethiopiában* az egyiptomi határtól az arab öböl kezdetéig, hol *Midoë* barlangvárost említenek. Hogy ezek üregei a melegebb éghajlat alatt kellemes tartózkodási helyekül szolgálhattak, kétséget sem szenved; mert elég árnyékkal bírván, amint a forró nyári szakban hívesek valának, úgy az esős idő alatt sem hültek ki annyira, hogy lakhatlanokká lettek volna.

Mindenesetre való az, hogy a barlangok nagyításával, vagy a nagyobb szerű kőbányák kiaknázásával az emberek kettőt nyertek, t. i. *anyagot* egyéb fényes lakások készítésére, és *üregeket*, melyeket a szegényebb sorsuak szintén lakásra vagy elbúvársra használhattak. — A barlangok hasznosak voltak a fa-szükségben szenvedő vidékeken is, főleg a keleti sivatagokban, hol, a kevés fűtő anyag miatt a lakosság az által is iparkodik meleget előidézni, hogy lakszobáját az istállók közé helyezi. ²⁾

Egészen másképp tűnnek fel az *egyiptomi* és *indiai* sírbarlangok; mert ezen népek a földi lakásokat csak *szállodáknak*, ideiglenes *mulatóhelyeknek* tekintették, míg a valósi építményeket, főleg pedig a temetkezéseket *óriási, örökké tartó sziklapalotákba* helyezték.

¹⁾ Ajánljuk: *Ritter* Erdkunde II. 872., die Höhlenstaedte, Utsch, Hissar und Suanli Deze in Klein-Asien; *Wetzstein*: Reisebericht über Hauran, *Dubois*: Voyage en Caucase sat.

²⁾ A syont-i (Lycopolis) *hypogae*-ak remek rajzát a hegy nyugati oldalán, a description de l'Egypte IV. kötet 43-ik lapján, a sírok belső elrendezését pedig és alaprajzait a kk. II. lehet tanulmányozni. — Ugyanott a 62 és 65-dik sat. lapokon ajánljuk a Heptanomide rajzait, melyek ezen sziklaépítményekről élvezetes tanúságot tesznek.

b) **Ázsia.** Mindnyájan tudjuk, hogy Afrika északi részében számosak a *barlangok*, azonban a barlangtelepek valódi hazája *Ázsia*, a hová az őshagyomány az emberiség első telepjeit is helyezi. Ezen terjedelmes hegyláncokban, kopár sziklavölgyekben igen is gazdag világrész mintegy ösfészke ezen sajátságos lakásmódnak, mely igen sok vidéken hagyományilag egészen a mai napig megtartott.

Ha mint sz. hitünk bölcsőjét — legelől *Palaesztinát* vizsgáljuk, csak Sepp: „Jeruzsálem“ című munkáját kell némi figyelemmel forgatnunk, hogy mondatunk igazsága bebizonyodjék. ¹⁾

Illésnek barlangja a karmeli hegyen több osztálylyal bir, s ajtók valamint ablakok is sziklából vannak kivájva. Mindjárt alatta foly a *jósló-kutja*; *Tiberiás tavánál* feltűnik 4 vagy 5 *fekete barlang*, az úgynevezett *Montagna del Castello*, melyet őskori történelme nevezetessé tesz. A *genezarethi* lapály nyílásánál egy egész *barlangváros* által lepetünk meg. Nevezetese a *Siloi* falu ²⁾, a *tekoai* tömkeleg és a *quarantani* barlanghegy. — *Beth-Gibrin*-ben, a férfiak városában, csodáljuk a kupola és harangformára kivájt barlangokat és tömkelegeket. Egész *Jeruzsálem*, mint a világ egy városa sem, körül van véve természetes Chorei és barlanglakók üregeitől, kőbányáktól és kisebb nagyobb sirboltoktól van körülvéve. Sepp, *Jerusalem* I. 236. Említést érdemel az *óriásbarlang*, mely sokféle elágazó mellékutczáival elégséges kőanyagot szolgáltatott Jeruzsálem építéséhez. Még szemlélhetők itten azon *fa-ékek*, melyek megnedvesítése által 5—6 láb hosszú, 4 láb széles, 2 láb vastag dúczok elválasztattak a nagyszerű építményekhez. A barlang mintegy 110° hosszú, 10—50—100 ölnyi szélességű, s az asszyriak betűtése ellen a népnek menhelyül szolgált. A kő maga könnyű faragású, mint a montmartrei krétaszikla. ³⁾

Igen nevezetes az, mit Mordtmann: „Die Troglodyten in Cappadocien“ ⁴⁾ című értekezésében mond:

Kaissarie (Caesarea Cappadocia) és Newschehr városok között van egy kerület, mely a puha tuffkúpok sokasságával mint egy be van hintve Ezen kúpok többnyire csoportosan emelkednek, bár találhatók egyesek is. Ha az ember közelebb lép, a kúpok legnagyobb részében nyílásokat vehet észre, melyek ajtók, ablakok, és galamblyukak gyanánt tűnnek fel, és könnyen meggyőződhetik arról, hogy ezen tuffkúpok belől ki vannak vájva és többször 3—4 emeletet képeznek.

Ily barlangok nem csak egyes falukat, hanem egész városokat képeznek; Ürgüb és Üts Hissari ezen kerület legjelentékenyebb helységei . . .

¹⁾ Már a birák könyvében olvassuk, hogy Izrael fiai a hegyeken hasadékokat kerestek, és barlangokat s hegyvárakat készítenek. VI. — A *Choriták*, a *seiri* hegységben, igen lakályos sziklaüregekben tartózkodtak és tartózkodnak, főleg a nyári havakban, hogy így a munka-ido közt földjeikhez közelebb legyenek.

²⁾ Ezen falut, úgy mond Sepp, az utazók kikerülték, de ez többé ne történjék; mert ezen hely az őskor emlékei által épen oly nevezetes, mintha Ramses Sesosthis idejéből romjai közé lépnénk. . . A siloiak, most is, mint 3000 év előtt, parittyákat használnak, s az idegent néha kissé kellemetlen közáporral előntik. . . A sziklákban az ember és a barom együttesen laknak egymás mellett. A lakok, mint a fecskéfészkek csüngnek a levegőben. . . 232. . . II.

³⁾ Mily nagyszerű a jeruzsálemi templom alatt létező *vízfogó-barlang*, az úgynevezett *Királytó*, melynek vízszíne 736'-nyira terjed 42'-nyi mélység mellett. Ezen barlang mennyezete roppant szikladuczon nyugszik, és gyűjté a templom tetejéről lefolyó vizet, melyhez 44 kő-lépcsőn lehet lejutni. — Erről már Tacitus és más régi írók megemlékszenek. — Ehhez valami hasonlót bár kicsinyben a budai várban is láthatunk azon vízfogó üregekben, melyek egyike az országházzal szemben a Fortuna-utca végén fekvő földszinti ház pinczéjében létezik.

⁴⁾ Sitzungsberichte der kön. bair. Akad. d. Wissenschaften zu München 1861. II. kötetben és Weiss Costümkunde II. 463.

Bizonyos, hogy e kerület elvitázhatlan nevezetességét a kivájt tuffkúpok teszik, melyeket alig lehet valahol az ismert földterületen oly nagy mennyiségben együtt találni, mint itt ...

A tuffkúpok alakja a méhkas és czukorsüveg. A kőzet oly puha, hogy annak műveléséhez már a közönséges szerszámok elégségesek, és hogy szegyet is lehet bele ütni. Egy közép nagyságú, 2—3000 köblábnyi szobát egyes ember képes egy hónap alatt kivájni és lakályossá tenni. A kúp terjedelme és magassága szerint két, három emelet található; a legalsóbban az istálló, konyha, élestar és fogadószoba foglaltatik; a másodikban, hová akna, vagy kéményalaku ürege át juthatni, vannak a család lakosztályai: legfelül a lomtár, galambház sat. alkalmaztatik.

A kúpok nagyobbjaiban a templomok, mecsetek helyezvék el, a nyilvános építményekkel együtt, és gyakran nem csekély mesterséget árulnak el. Így találunk *Merdsau* faluja mellett, ugyanazon nevű völgyben — két egészen a sziklából vájt templomot, melyek a görög szertartás szerént oltárt, szószéket, püspökülést, oszlopokat, női osztályt, előcsarnokot, és pedig ezeket mind kőből faragva, tartalmazzak; a falak, bolthajlások, mennyezetek, valamint más görög templomokban, fresco festményekkel díszítvék, melyek szent képekből, bibliai történetek és szentek életeiből vett előállításokból, utolsó ítéletből sat. állanak és oly jó karban vannak, annyira ujjaknak tetszenek, mintha csak nem régen készültek volna.

Ezen sziklák egy része a lakóknak utolsó nyughelyül is szolgál; mivel a sirüregek bennük kivájják. Ezek közül sok későbbben kinyitott és kiraboltatott; de a bennük fellelhető faragványok és falfestmények, valamint egyéb szerkezetük is, rendeltetésüket kétségen kívülnek teszi, 1—3 lap. Sajátságos, hogy ezen barlangtartománynak a régi íróknál semmi nyomára nem akadunk, és hogy még Wieland is, midőn Lukás Pál francia utazó természetű leírását olvasá, azt mesének tartá! *Leo Diakonus*, ki Tzimisce János görög császár idejében, a X. század utolsó tizedeiben élt, tesz erről: *Ἰσοριάν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς τελευτῆς τῶν αὐτοκρατορῶς χωριστινῶν* sbt. III. könyv. I. fejt. említést. Azonban ezeknek koráról a szorgalmas Mordtmann sem volt képes valami határozottat állítani, mert sem a falképek, sem a felírások biztos támpontokul nem szolgálnak.

Ázsia belsejében, *Tibetben*, *Indiában* és *Perzsiában* a hegyek szikláin és a folyosók partjain a kivájt barlangok sok ezerét látjuk. — Hogy az emberek eredetileg sziklaüregekben laktak, és főleg téli időben — eső és a kemény zordon idő visszontagságai elől oda menekültek, már *Diodor* tanúsítja: *Homines veteri more, ut ferae in silvis et speluncis et nemoribus nascebantur.* 1. 8. — *Vitruv. Archit.* II. I. I.

Strabo X. 5. említi, hogy a kaukasszi északi meredekéken *Hypanis* (Kubán folyó) táján barlanglakók vannak. Lakjaik később rablók buvóhelyeivé lettek. *Bakunál* találnak faragott sziklakat, mesterséges üregekkel; *Beth Bermák* (ötujju hegy) hasonlít óriások által épített *tündérvár*hoz; van itt elég barlang, sziklafal, lépcső, fülke sat. *Ani*, armeniai főváros mellett vannak sziklalakók, melyek a legtávolabbi időkig visszavezethetők. A mostani *Ghori* Grusia fővárosától néhány mérföldnyire *Uplis Zichi* egészen kőből faragott város, paloták, templomokkal, melyekben román- és góthstil maradványai láthatók, sőt itt még valami bazár-nemű is mutatkozik.

Északkeletre tekintvén, mindjárt a Dubois-féle munkának geológiai részében, a XIV-ik táblán, a kaukasszi barlanglakók *Katichikaléne* városának (*ville troglodytique*) egy része van lerajzolva, hol többnyire kerekboltozatu barlangok látszanak, két-három emeletnyire egymás fölött. VI. köt. 297. lap.

A *Série Pittoresque* XV. táblája 2-dik rajzán előfordulnak a *gumi* barlangok, melyekről Dubois: Voyage autour du Caucase III. 164. lapján ezt mondja: „Ici par un luxe particulier, presque toutes les maisons sont bâties en entier avec toit et murailles dans l'intérieur d'une série des plus vastes de ces grottes dolomitiques, qui se suivent en file au pied du rocher. Une deuxième rangée de ces grottes était perchée au-dessus, le long d'une légère corniche qui servait de rue. Il n'y a plus dans celle-ci que l'église du village qui quoique assez vaste et commode, est bâtie aussi tout entière sous la voûte de la plus grande des cavernes.... On peut faire tout le tour de l'église. Il y a même eu assez de place à côté pour y bâtir une petite chapelle.... Derrière l'église, dans la grotte qui a 50—60 pas de profondeur, se trouvent, outre cela un caveau rempli d'ossements, et à côté un grand bassin muré, dans lequel on a fait entrer une eau très-abondante... Továbbá: Cette dolomie de la *Kovrila* se distingue par la multitude de grottes dont elle est percée; on peut les compter par milliers. Le plus grandes ont servi de refuges aux habitants du pays dans les époques d'invasions, telles que celles des Tatars et des Turcs. (u. o.)

Egyes barlangok láthatók a XXXVI. táblán az *erovantagerdi* romok fölött; mások a XLIX. táblán a *kisilkobai* vizesés közelében vannak; a *Série Archéologique* I. és III. tábláján, valamint egyéb krimeai tumulusok XIX. sat. tábláin — mint igen érdekes látvány tűnnek fel az *ouplostszikhei krypták* Georgiában, melyeknek nem csak roppant száma és *katakomba*-szerű elrendezése nagyon érdekes, hanem általános berendezésök is meg-egyez a többiekével, melyek Ázsiában találtnak azonban a csinos detailléok miatt, melyek több táblán előfordulnak, különös figyelmet érdemlenek.

Különösen festői kinézésű *Vardsie* barlangváros, nagyszerű sziklába vájt lépcsőjével, bolthajtásos, oszlopos alagútjával (I. a XXIII. táblát), számtalan barlangjaival, melyekhez csak a meredek sziklába vájt lyukakon, melyek hágesóul szolgálnak, lehet jutni — Dubois ezt mondja II. 317. lapon: On passe par plusieurs étages de grottes avant d'arriver à celui où sont les hypogées et édifices principaux, rangés de long d'une saillie qui tient lieu de rue. Le plus considérable est une grande église que Thamar, dit-on, fit tailler dans le roc... a királyné tágas sziklapalotáinak leírása után így szól: Les grottes qui criblent le parois blanchâtres sont innombrables; les unes servaient de boutiques, de magasins, d'écuries; d'autres formaient de grands appartements... Une troisième église est aussi taillée dans le roc... Eme kivonat után láthatja mindenki, mennyire érdekes ezen város leírása!

E barlangvárosnak semmit sem enged sajtósága voltára nézve az *Assomption*-féle *monostor Baktchéserai* mellett Krimeában, melyet Uspenski Monastir név alatt ismernek, s melynek építményei egy sziklabarlang *utca* fölött kivájt mélyedésbe vannak festőileg alkalmazva és egy kis faluhoz hasonlóak. — Egy a sziklába vájt lépcsőn 50'-nyi magas sziklaterületre lehet jutni, onnan pedig szintén 50'-nyira van a főbarlang, a kolostor bejárása. E mellett számos kápolna van. — Lehetőleg meredek parton felkúszva, a szabad téren a *Zsidóváros* emelkedik; az itt található kamrákat és *erődítéseket* aligha a zsidóknak lehet tulajdonítani; — ezek igen tökéletlen szerszámokkal, számos évek alatt, sokkal régiebb időben készülhettek. Sepp. i. h. — *Série pittor.* XLVI. tábla; a LXI. képen, függélyesen, alkalmasint emberi kéz által így idomított *inkjermani* sziklafalban látható üreg csoportozatok, melyek 6—8 emeletet foglalnak — és kamrákból, kápolnákból, tornyokból álló várost képeznek. I. Sepp. Jerusalem II. 162....

Végre még csak egy példát e világrészről: „In einem Berge nördlich vom *Cabulfluss* und dem Dorfe *Bassul* bemerkten wir einige weite Aushöhlungen im Felsen, welche den *Kafirs* (d. h. einer vormuhamedanischen Zeit) zugeschrieben werden. Die Aushöhlungen

sind in einzelnen Gruppen, jede mit einem besonderen Eingange, etwa von der Grösse eines gewöhnlichen Thorweges. Sie mögen eben so viele Dörfer gebildet haben, da es in einem grossen Theil Asiens gewöhnlich gewesen zu sein scheint, in solchen Höhlen zu wohnen, wie man aus den Berichten verschiedener Reisenden über die Troglodyten ersehen kann. Daraus, dass diese Gewohnheit in verschiedenen Laendern herrschend war, laesst sich kein Schluss auf das Volk machen, da es selbst ganz rohen Völkern einleuchten musste, dass eine Höhle in einem Felsen bei einem so unruhigen Zustande der Gesellschaft eine sicherere Wohnung sei, als eine Hütte auf der Ebene.“ Burnes Reise nach Buchara. I. 152.

c) **Europában.** Ámbár eddig azt mutattuk meg számos példával, hogy Ázsia a barlanglakók hazája par excellence, még sem hiányzanak ily barlangok Európában sem, főleg ha a) Olaszországot vesszük tekintetbe. Ide számítandó Egeria barlangja regényes forrásaival, és Neptuné, melyeket Petit-Radel leir „Voyage historique II. köt. 384. és 432. lapján.“ Ide a pausilippóit ¹⁾, a kötélgyártókét ²⁾, a polignanóit ³⁾ a manduriumit ⁴⁾, a kecskék ⁵⁾ barlangját szükség sorolnunk. Mily bámulatosak a syracusai régi kőbányák, roppant üregek, a mennyezetet támogató természetes, meghagyott oszlopokkal, l. Voyage pittoresque, ou description des Royaumes de Naples et de Sicile. IV. II. Plan 113. 114. 115. 116.

Ezen tátongó barlangokban szintén laknak emberek, itattatnak öszvérek, és egyáltalában a promontori lyukakra emlékeztetnek.

Legnevezetesebbek mégis az *ispicai üregek*, melyek mintegy világhírűekké lettek. ⁶⁾

¹⁾ „La Grotte de Pausilippe a été creusée au travers de la montagne du Pausilippe dans la longueur de 363 toises, et environ 50 pieds de hauteur sur 18 de large. Le temps ou cet ouvrage a été fait, précède même la domination des Romains . . . et comme cette entreprise est très hardie et très difficile à exécuter, elle prouve que ce beau pays était dès-lors très peuplé!“ Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 81.

²⁾ „La grotte immense des Cordièrs creusée dans la montagne de Pizzo Falcone est dans Naples même, et près du Palais de l'Ambassadeur de France. On ne peut douter qu'elle n'ait été creusée très anciennement pour en tirer du tuf propre à bâtir : mais depuis long-temps son étendue l'a mise dans le cas de pouvoir être utile, et de pouvoir servir d'atelier à des Fileurs et Fileuses de cordes qui s'y sont établis. Sa hauteur perpendiculaire dans sa plus grande élévation, est de 50—60 pieds, sa profondeur de 175 — sur 125 de large, ce que forme une immense cavité, dont l'étendue est imposante.“ U. o. 91.

³⁾ „La grotte de Polignano, nommée dans le pays Grotta di Palazzo, est vraiment curieuse à voir. Elle est sous la ville même, dominée par des grandes rochers sur lesquels les maisons sont bâties. En y entrant nous fûmes surpris de sa grandeur imposante, car elle peut avoir 250 pieds de profondeur sur plus de 80 de hauteur. Comme elle est absolument baignée par la Mer, on ne peut y aborder qu'en bateau. . . .

Le nom Grotta di Palazzo fait penser qu'il y avait autrefois quelque Palais bâti au-dessus et c'est d'autant plus vraisemblable que l'on voit encore des restes de Décorations“ u. o. III. 44.

⁴⁾ „A Mandurium se trouve une grotte forte célèbre dans ce Pays à cause d'une Fontaine dont parle Plin et qu'il cite comme une curiosité naturelle. Cette grotte paraît formée par la nature . . . elle est à peu—près ronde, de 30 pieds de diamètre environ“ u. o. III. 67.

⁵⁾ „... nous arrivâmes à la fameuse Grotte des Chèvres, sorte d'ancre ou de cavité, formée par la croûte ou la bouffissure d'une ancienne lave; . . . rien n'est si chétif que cette retraite, à peine peut-elle tenir six personnes à l'ombre, et elle est même si basse qu'on ne peut presque s'y tenir debout“ u. o. IV. 84. — Ezen barlang nagy hasonlatossággal bír a kárpáti barlangokkal, melyekben nyugszanak az utazók, hogy korán reggel a nap fölkelte előtt a lomniczi csúcsra érkezhessenek; mi okból Nacht- vagy Feuerstein-oknak is hivatnak. A kecskék barlangja is ugyanazon czélra szolgál.

⁶⁾ „Dans la Vallée, appelée dans le pays Castello d'Ispica près de Syracuse nous vîmes dans la partie latérale exposée au midi, et fort dégradée par les injures et l'impression de l'air, une multitude

Bár az előbbiekkal távolról sem versenyezhet, de mégis ide számítandó a β) *maastrichti* barlang, melyben 6 órányi hosszú és két órányi szélességre nyúló folyosók találhatók; ezek levegőt és világosságot terjesztő lyukakkal el vannak látva, és a háborus időkben rejteklül használtattak.

Előfordulnak ilyenek γ) felső *Pfalzban* is, hol folyosók, barlangok, utak a legkeményebb sziklából kivájják; nem hiányzanak példák δ) *Lieflandban* és ϵ) *Skotiában*, hol a munkaerő az idővel nagyszerűen párosítva, rendkívüli kitartással, ily óriási műveket volt képes létrehozni. — Mit mondjunk τ) a *tyroli* barlangvárról, *Lueggról*, mely egy roppant sziklaüregbe helyezve, a világ egyik legsajátságosabb látványául szolgál.

Hogy *házánkban*, főleg Erdélyben is vannak *barlangok*, melyeket az emberek lakásul használtak, vagy melyekbe az ellenség elől visszavonultak, nem csak természetes, hanem igen gyakran a szájhagyomány által is be van bizonyítva. Honi képes-folyóirataink és ujságaink igen kedves tárgyként adják ezeket, úgy, hogy itt elégséges lesz csak némelyiknek nevét felemlíteni: például a muzsajt, kicsesóit, szemilukait, a kubrai és borostyánkői, úgy nevezett zsivány-barlangokat; a sulyovit, almásit, bőlít Erdélyben sat. a *szekcsői* agyagba vájt — talán pincze — szoros lyuk, melyről a nép sokfélét regél; a *tatárülés* nevű rejtekhely, a baghi erdőben, állítólag a tatárok előtti buvőüreg; a *fölvár*i függélyes part alatt látható s agyagba vájott putrik tanúságot tesznek a lakott barlangokról. *Hont* megyében a *palásthy* határban és *Teszér* mellett vannak barlangok, melyekbe a tatárjárás alatt az emberek visszahúzódtak; az előbbiben mondja ifj. Kubinyi Ferencz, hogy kőpadok is léteznek, melyek ágyakul szolgálhattak. Legnevezetesebb azonban e tekintetben egy posonymegyei fehérhegyi falucska, melyről *Ipolyink* ezt írja: „Istvánfalva (Stepanow) őskora egy sajátságos emlékével bír. A magas halmon álló templom alatt, a hegyekbe befúrt különös lakocskák és házikók egész csoportját csodálhatja az utas, melyek vagy négy sorban valóságos terraszirozott utczákat képeznek,

infinie de petites chambres, qui étaient entaillées dans la Roche par étage de dix à douze l'une sur l'autre. La partie opposée n'avait pas été moins travaillée, ni moins habitée, mais étant plus à l'ombre, elle avait souffert moins de dégradations dans les ouvertures qui se trouvaient le plus à notre portée, nous y trouvâmes des chambres entières, dont les embrasures des portes étaient conservées, et avec une coulisse de chaque côté, pour y glisser vraisemblablement des planches avec lesquelles les habitants s'y renfermaient.

Presque toutes ces chambres sont à-peu-près carrées, avec des angles arrondis, et peuvent avoir environ 18 pieds de long sur 6 de large et 6 de hauteur. Vis-a-vis de la porte l'on voit une espèce de niche, et dans chacune de ces niches est figurée à peu-près une mangeoire, avec un anneau entaillé dans le Roc, qui servait sans doute à attacher ou une vache ou une chèvre: à côté de la porte il y avait une espèce de baignoire ou de *bassin creusé dans le sol*, et au dessus une ouverture à hauteur d'appui, pour laisser entrer le jour et l'air, quand la porte était fermée; dans presque toutes les chambres, on voit encore sur des faces latérales une excavation de 3 ou 4 pieds de profondeur sur 6 de long, qui suivant toute apparence devait servir pour y coucher.

A l'entour de chacune des chambres, nous vîmes d'espèce d'*anneaux* grossièrement taillés dans le mur, pour suspendre différents ustensiles, et de petites *entaillées creusées* de quelques pouces, pour y poser des lampes ou autre chose. Nous trouvâmes dans quelques autres une espèce de *buffet*, sur lequel il y avait une petite plateforme ronde avec un canal à l'entour, et un échappement pour les eaux, mais le tout si dégradé et originairement si mal fait, qu'il est bien difficile d'en deviner l'usage.

Tel est le plan et la forme du plus grand nombre des ces sauvages habitations; elles n' étaient au reste séparées entre elles pour la plupart que par un cloison très-légère, et de l'étage supérieur par un plancher également mince. Les petits *sentiers* qui conduisaient aux portes de l'étage d'en bas étaient

s mindamellett hogy csak homlokuk épült falból — sajátos meglepő festői kinézést nyújtanak.

Lehet, hogy ezen dombok közé szorult félreeső régi faluban talán a nép ősi építkezésének egyik legrégiebb emléke maradt fön. (Vas. Ujs. 1860. 162 lap.). Györmegyeben is a *Sukoroi* hegyekben és a *Pázmánd* felé eső hegyszorosokban, az úgynevezet *horgosokban*, igen gyakran találkozunk egész sor bor- és krumpli-pincékkel, sőt szőlő- és lakházakkal is, melyek az agyagba vagy apoka-kőbe vájattak.

De mind ezeknél sokkal érdekesebbek reánk nézve azon üregek, melyek valódi lakásokul szolgálnak. Így hozzánk legközelebb esnek a *budai* és *promontori* lakott barlangok, és ez utóbbi helység fölött létező *sziklalakok*.

Midőn 145 év előtt a törökök szerteszét az országban uralkodtak, és Pesten a *szürke-barátok* klastromának nyoma sem volt, a szűz Máriáról nevezett atyák *Budán* és a vidéken erélyesen működtek mint hitküldérek. Minthogy lappanganiok kellett, a *barlangokban* kerestek rejtekhelyet.

Nem kell tehát a távolban azt keresnünk, a mit szemünk előtt mindennap a *Gellérthegy* alján láthatunk. A *rácsvárosi* házak fölött több sötét lyuk mutatkozik, melyek az alattok elterjedő házakkal összeköttetésben levén: kamrául, pinczél, lomtárul szolgálnak. De van egy nagyobb üreg is a *rudas* fürdő fölött, melyben néhány épült ház látható, s melyben egy pár igénytelen *család*, jelesen egy kötélgyártó, mint a grotte des Cordiers-ben (l. fennebb) a szél és eső ellen földél nélkül is elég oltalmat, télen melegebbet, nyáron hűsebbet — mint egyéb gyarló házikókban talál.

A főváros közelében ily *troglodytákat* találni valóban érdekes; de vannak úgyhiszem a *kolosvári várhegy*, a *pannonhalmi vár* alatt is ilyen szegény gyarmatok, melyek itt sziklától nyert, ottan a földből vajt lyukakban laknak.

obliques, et masqués de brossailles et d'épines ... et quant aux étages élevés, il est certain qu'on ne pouvoit y monter ou en descendre que par les échelles de corde.

Nous parcourûmes trois milles de la longueur de cette Vallée qui, à ce qu'on nous dit, en a plus de huit, en trouvant toujours les mêmes excavations dans le même ordre et de la même forme: quelques-unes cependant avaient une seconde chambre derrière, à la première, et d'autres qui communiquaient à l'étage supérieur par une ouverture ronde. ... La seule chose qui nous étonna beaucoup, fut de trouver dans des demeures aussi rustiques et aussi sauvages, des *fragmens de Vases de terre grecs de la plus grande finesse*. Dans le fond de la Vallée nous vîmes plusieurs *Tombeaux*, creusés dans des pierres longues de 5 pieds quelques pouces sur 15 pouces de large, et dans l'intérieur de ces Tombes, des os pétrifiés avec une grande quantité de fragmens de Vases d'une grosse terre rougeâtre.

En continuant nos recherches dans la Vallée, nous fûmes bien étonnés de rencontrer plusieurs de ces grottes encore habitées, comme elles avaient pu l'être dans les plus anciens temps, et par des êtres tout aussi sauvages.

Au *Chateau d'Ispica* les Rochers sont escarpés et coupés à pic dans toute leur hauteur. Toutes les premières chambres y paraissent avoir été ouvertes par la chute du Rocher. On en peut compter huit dans cet état, dont on ne voit que le fond. ...

Le nombre infini de ces cases, creusées dans les Rochers qui bordent cette Vallée, depuis *Spacafurno* jusqu'à *Modica*, ne peut laisser aucun doute qu'elle n'ait été occupée autrefois par un peuple très-nombreux, qui y avait sans connaître ni employer d'autre manière de se défendre, et d'autre ruse, celle de se cacher, en s'escarpant et s'incrutant pour ainsi dire dans le Rocher. — Voyage pitt. de Naples et de Sicile. V. 314.

Sepp ezeket phoenikiai eredetűeknek tartja, szintén úgy írja le, t. i. hogy a sziklakamrák több emeletnyiek — és jelenleg többnyire pásztorok által lakatnak — Jerusalemben. II. 160.

De ezen *budai* barlangok csak csekély előképei annak, mit a *promontori* hegyekben találunk. Már a kőbányák maguk, melyek a serényen emelkedő fővárost igen alkalmas építési kővel ellátják, természetes lakást nyújthatnának; azonban meglepő a bánya fölötti róna tér, melyen távolról egyedül füstölő kéményeket veszünk észre, és csak közelről látjuk a part oldalába illesztett, vagy rendes, mélyebben fekvő kőutczákban két oldalról kivájt, csinosan bemeszelt, elég takaros házakat. Igaz, hogy itt gazdagok nem laknak; kőfejtők, napszámosok, szőlőművelők lakjai ezek, de elég tiszták, kényelmesek, és sok fővárosi — az utczakövezet alatt fekvő pinczelaknál bizonyosan egészségesebbek.

Valóban érdemes ezen XIX-dik századbéli troglodytákat felkeresni, és meggyőződni arról, hogy ily primitív és nem csak olesó (körülbelül 400 forintért kapható) hanem örökké tartó házban is boldog lehet az ember — ha sorsával elégedett.

Ezek a *nap alatt élő* barlanglakók. Vannak egyébiránt itt nagyobb mérvű üregek is. — Egyike mintegy negyedóránnyira vezet be a hegy gyomrába, és oly tágas, hogy egy négylovas kocsi megfordulhat benne. Itt az ipar megtett mindent, hogy a természetől hagyott üreget pinczévé alakítsa. A mennyezetet hatalmas oszlopokkal erősíték a külön ágakat bolthajlásokkal láták el — a talajt kiegyengették, szóval: oly hajlékot teremtettek, melyben több ezer akó bort lehet eltartani.

A hol a *budafoki* szikla a Dunát legközelebb éri, a falu alsó végén, a házfödelek fölött két sötét üreg tűnik fel az utazónak. Ezen üregek a sziklautezának, ki- és bejárásai; 1864-ben az egésznek alaprajzát elkészítettem — és valóban jól tettem; mert a két év előtt történt nagy sziklaomlás óta, mely egy-két ily fedél nélküli házat agyonnyomott, e barlangot többé lakni nem engedi a hatóság, s így lassankint ezen, nálunk maga nemében *unicum* — lassankint el fog hagyatni és egészen el romlani. E barlangot a felmérés alkalmával ilyennek találtam: az egész barlangnak hossza 60° lehet, és egy sziklafal körül görbén kanyarodik, úgy, hogy a barlang egyik végétől a másikig látni nem lehet. A falutól lejövén, a felső torkolat előtt balra egy ház áll, melynél a mély szekérút kezdődik, és ez 8—10 ölnyi szélesség közt változik. A füsttől egészen feketedett torkolat alatt behatván, jobbra egy ház van, melynek rácsozatos udvara van, tovább a másik következik, mely terasszon áll; majd ismét 3 más ház jön, de úgy, hogy az utolsó már ismét a kimenetnél a sziklába van vájva, és nagyobbbrészt a barlangon kívül fekszik.

Ezen házsorral szemközt, a két nyílás közé eső sziklához ismét öt ház van ragasztva, úgy, hogy ezek részint a tág torkolattól, részint a bemenettől jobbra eső és jó magasan vajt kerék-nyílás által nyerik a világosságot. A házak úgy néznek ki, mintha leégtek volna, mivel házhéjuk nincsen; mi egyébkint azért nem szükséges, mivel a szobák a sziklában foglaltatnak, s így a szikla-mennyezet által, mely 2—4 ölnyi magas, az eső ellen biztosítvák. De ha az eső víznek felülről való behatása ellen meg van is óva, egy más veszély fenyegethetné e barlanglangtelepet, t. i. a *gyülő esővíz által való elárasztás*. Az útt. i. mind a két nyílástól be- és lefelé kanyarodik, s így mind a két oldalról bele is foly a víz; de ezen baj ellen is van segítség; t. i. a legmélyebb ponton, közel a kijáráshoz, van egy csatorna, mely az útnak szélességét hasítja és az utolsó előtti (jobb oldali) háznál egy szikla üregbe fut, melyen a víz alkalmasint egy föld alatti hasadékba lefoly.

Ha a *promontori* barlang, természetes nagyszerűségénél fogva — nevezetes, még nevezetesebbek azon *sziklapinczék*, melyek a homok pusztán, mely Pesttől keletre elterül és *Kőbánya* név alatt ismeretes — a róna alatt egész kis várost képeznek, és a *Dreherféle* sör-üz-

letnek egyik fődiszét, de egyszersmind, hús voltuk miatt, egyik főkellékét teszik. Ezeket leírni egész monographiát igénylne, és mivel nem tulajdonképeni emberlakások, és ilyesféle nagyszerű pinczék hazánkban a *budai* és *pannonhalmi* uradalomban, *Gyarmaton* Győr megyében, a *tihamyi* szigeten és *Szántódon* sat. sat. előfordulnak, itten részletezni nem is akarjuk, s csak mellesleg említjük meg.

Hogy barlanglakók a birodalomban másutt is léteznek, bizonyos *Csuk* urtól, ki mint III. éves jogász hallgatóm volt, hallottam, és pedig hogy *Bukovinában*, *Vatra-Dorna* helység táján, sziklába vájt falakkal, ablakokkal, ajtókkal ellátott palota létezik.

Legnevezetesebb szikla-lakaink közé tartozik még a *pesterei* barlang a törösvári kerületben, XVI szobával; ez 1839-ben fedeztetett föl és le van írva a Vasárnapi Ujság 1861. 55. l. — A Bucesd egyik sziklaszorosában rejtett barlang, a *Jalomicza* mellett, meglep bennünket kis imaháza, és 7 görög orthodox baráttól lakott czellája által, melyek mind a barlangban rejlenek. — A *károlyvári* parancsnoksági területen van a *busimi* barlang, mely a hegy oldalán, nem messze a régi vártól fekszik. A benne látható falak és gerendákból gyaníthatjuk, hogy itt valamikor emberek tanyáztak. Windisch Magazin III. 443. — Horvátországban, a *thuni* várral szemközt van egy kettős barlang. Még 1783-ban itt egy 4' vastag falat lőrészekkel, vas ajtósarkokat sat. lehetett látni. A bemenet fölött a kőbe vésett lyukak vannak, melyekhez a barlang belsejéből lehet jutni. Ezek az elbuvóknak alkalmasint őrtanyául szolgálhattak. Az alsó barlangból, a sziklába vájt lépcsőken lehet a felsőbe menni. Hajdan itt négy emelet létezett faszervezetből, mert a gerendák üregei mainap is láthatók u. o. III. 462.

Az *Ogradina* mellett, a hegy oldalában nyíló roppant nagyságu barlang van, melyet Traján munkájának tart a köznép, mely azonban bizonyosan természeti, s hogy embereknek is lakásul és védhelyül szolgált, általán ismert dolog. Bővebben emlékezik róla a : *Geschichte der Veteranischen Höhle*, 1789-ben Frankfurt- és Lipcsében kiadott munkácska.

§. 6) **Sziklavárak.** Hogy mind ezen felszámlált közelíthetetlen sziklabarlangok, egyenes sziklafalakba vájt, és csak kötelek segítségével, nagy veszély közt elérhető üregek egyszersmind igen biztos *menhelyekül*, erővel be nem vehető, csak éhség és szomjúság által átadásra készíthető *várakul* *) szolgáltak, nem is kell említenem; miért is ezen részt bevégzettnek tekintvén, a barlangok egy más neméhez mehetünk át, mert a föld fölötti lakján kívül van az embernek egy tartós lakása az anyaföld gyomrában, a *sír*.

§. 7) **Sziklasírok.** A *sziklasírok* bizonyosan a természetes *barlangokban* és *hasadékokban* találják eredetüket, hová t. i. a holttesteket leginkább fel nem avatottak szemei elül elrejtették. Sziklák közé temetik a palesztinaiak halottjaikat mind, a *poklosokat* kivéve, kiket nem kellett a ragadozó állatok ellen védeni; miért is a szántóföldekbe is takarították. — A *sírok* vagy a város középosztályáé, vagy a gazdagabb családok együttes sirjai. Az előbbieket egy keskenyszáju, alól szélesbedő és kővel földött üreg képezé,

*) Halljuk csak, mit mondanak ezekről, a melyek Judaeában, Arabiában, leginkább pedig Trachonitis-ben találtnak: Erant hae speluncae sitae in montibus abruptissimis: ac in media circiter altitudine angustos et praecipites habebant aditus acutis undique cinctae rupibus. In harum igitur cavernas sese abstrahentes trachonitae cum domesticis universis delitescabant. Rex autem arcas in eos comparatas militibus replet et catenis ferreis de vertice montis machinae subsidio demittit: quandoquidem nec et inferiore loco ascendere poterant milites propter erectum montis fastigium, nec e superiore ne reptando quidem ad eos devenire. Josephus Antiquit. XIV. 27. hasonlítsd: *Brömmel*: De Cellis Sacris. Longo Salissae 1710.

az utóbbiak közé számították a királyok, jósok, költők hirnevesb temetkező helyeiket. (L. Zeitschrift für allgem. Erdkunde 1864. szeptemberi füzetben.)

a) **Afrikában.** Ugy látszik, hogy az *egyiptomiak* voltak az elsők közt, kik a *lélekvádorlás*¹⁾ tana miatt nem csak az embereket, hanem a *farkasokat*,²⁾ *macskákat*³⁾ sat. bebalzsamozták és kősirokba rejtették.

b) **Azsiában.** Minthogy a *szentföldön* a talaj majd mindenütt igen sziklás, csak is a *sirboltokba* rejthették el az emberek halottjaikat. Így a *Cedron* völgyében létezők sok águak és szabályosak; a *hakeldamaiaiak* talán hajdanta kőbányául vagy pinczékül szolgáltak; itt terjedelmes csarnokok vannak, melyekbe a tetemek lyukakon át leeresztettek, hogy a szabad levegőn elenyésszenek. Ezen kemenczeszerű tolókáslyukak a phoenikiai és kananeai barlanglakók telepítvényezéséhez igen hasonlóak. Sepp: Jeruzsálem I. 241. — *Bethlehem*től 2 órányira fekszik azon hirneves *barlangtömkeleg*, mely ezen előbbi tartomány legkiterjedtebb katakombáit foglalja magában; ezek két ki- és bejárással birnak, és az arabok véleménye szerint Hebromig tartanak. A folyosók, melyek csak egymásután ásattak ki, 4' magas és 3' szélesek és Tobler által 1845-ben felmértvén, 4 órányira nyulnak. — A sirok egyáltalán érdekes támpontot nyújtanak a régi lakott helyek meghatározásánál.

Nevezetese a *Tyrus* mellett fekvő *adnuni* (*ad-nonum*) sziklasirok, melyek már csak azért is birnak reánk nézve nagy érdekl, mert a *tihamyi remetelakokhoz* annyira hasonlítanak, miszerint azokat egymással a rajzok után felcserélni is lehetne. Vannak templomszerű teremek is, és olyan kiterjedésű sirboltok, hogy azokba egész családokat lehetett kényelmesen elhelyezni. l. Sepp. i. h. II. 390.

A *palaesztinai* siroknál végre még azt is felhozzuk: hogy a keletiek szívesen engedik, hogy a galambok és madarak a sirok mellett fészkeljenek, és a halottaknak mintegy társalkodóik legyenek. Számukra különösen házikókat építenek fülkével és vízdenczékkel, és a Bava Bathra c. 2. 5. szerint ezen rendelet áll: A galambházat csak 50 singnyi távolban szabad a városban felállítani. Sepp. Jerusalem. I. 232. l.

Ugyanazon divat, hogy halottjaikat sziklasirokba temessék, divatos nem csak a kurdoknál, a sivatagok lakóinál (l. Layard: Ninive és Babylon című munkáját) hanem a

¹⁾ „Wegen der Lehre der Seelenwanderung sorgten die Egypter nicht allein durch Einbalsamirung die Körper zu bewahren, sie bestrebtten sich auch für dieselbe durch *Felsengrüber* und *Pyramiden* ewige, unverwüstliche Wohnungen zu schaffen. Die Grabstätten waren daher *Hypogeen*, tiefe, senkrechte Schächten, die sorgfältig verschlossen wurden. — In diesen lagen die Mumien, in den verschiedenen, verbundenen Kammern auf steinernen Bänken; — die *Katakomben* sind horizontale oder gesenkte Gänge, die in die kreideweichen Felsen eingeschnitten wurden; — endlich sind die *Syringen*, kleinere Familiengraeber, auch einzelne, oft mehrere Stockwerke übereinander enthaltende Grotten bildend.... Während man in der hochberühmten hundertthorigen Ammonstadt keine Spur mehr von Wohnungen der Lebenden findet, hat man Gräber zu Tausenden gefunden. Die Egypter bauten nicht für das Leben, sondern für den Tod, oder vielmehr für das Leben nach dem irdischen Tode.“ (Uhlemann: Handbuch der Egyptischen Alterthumskunde 2. 319.)

²⁾ „*E' syout*, the ancient *Lycopolis*, hat no conspicuous ruins, but in the excavated chambers of the adjacent rocks mummies of *wolves* are found, confirming the etymology of the name.“ (Rosselin Description de l'Egypte Antiquités II. 13. és Kenrick: Ancient Egypt. I. 46.)

³⁾ „To the north of Antinoe ... are the grottos of *Benihassan*; az ott levő templom melletti hypogeaák teli vannak mumiákkal, melyek *macskáktól* és *kutyáktól* erednek. Ilyen barlang mintegy 30 van. — A kilencz mértfölddel alább fekvő *Koum-el-Ahmari* sem nagyságra, sem szépségre a fenebbiekkel nem mérkőzhetnek.“ (U. o. 47.)

perzsáknál is uralkodott, mert *Persepolis*-ről írja Bonomi : „Niniveh and its Palaces“-be 107. l. „On the eastside of the citadel, about 400 feet distant, stood a mount called the Royal Mount for here are all the sepulchres of the Kings, many apartments and little cells being cut into the midst of the rock; into which cells there is no direct passage, but the coffins with the dead bodies are by instruments hoisted up and so let down into these vaults.“

Ha innen nyugat felé tartunk, valódi feltűnést okoznak *Cyprus* szigetének azon keresztény kor előtti műmaradványai, melyek *siroknak* használtattak. Ide számíttatnak a larnaki, paphosi, amathusi, kerynceiai sirbarlangok és föld alatti kivájások, melyek néha egyes 2—4 öles főkamrákból és mellékes kisebb oldalhajlékokból állanak és ritkán szabályosan, hanem többnyire ide-oda, majd egymásfölött is bevésve fordulnak elő, mint azt a helyi viszonyok megengedték.

Elrendezésükre nézve sokat hasonlítanak a syriai és egyiptomi sirboltokhoz, de sem valami felírás, sem ipar- vagy műi- czikkek nem jöttek elő, s így korukat sem lehet, még közelítőleg sem meghatározni. L. Mitth. der k. k. Central Comm. für Baudenkmale 1865. XLIII.

c) **Európában.** Igen érdekesek a *Delphiben* létező és Donaldson építész által rajzolt és felmért *sziklasirok*, melyek az „Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica“ 1835-dik évi kötet 186-dik lapján leírják. A sirboltok néha csak egy hajlékból állanak, néha több fülkét foglalnak, melyekben egy-egy sarcophag áll egy lépcsőn, vagy a temetkezési hely egy mélyedésből áll, mely a szokott sírfedelekkkel egyenlő kőlapal van elzárva.

Ha áttekintünk *Afrikába*, ott a partokon valamint *Cyrenaicaban* is elterjedt nem csak pogány de keresztény sirbarlangokra is akadunk. Az algeriaiak köralakuk által feltűnők. — De visszatérvén Európába, találunk barlangsirokat Asturiában és Provence ban is, valamint a kiewiek is ismereteseek Oroszországban. Allg. Bauzeitung 1846. IX. 249.

Végre mint régi temető-helyeket említjük a római, nápolyi és syracusai catakombákat, utcáikkal, kerek palotaszerű termeikkel, melyekben a nagyobb-kisebb üregek a halottak temetésére szolgáltak. (L. Voyage pittoresque des Royaumes de Naples et de Sicile IV. II. Plan. 118. 119.)

De ide tartozik még a *Hallein* meletti *Dürnberg* is sziklatemetőjével, mely mint a salzburgi vidéknek egyik legrégebb helye, még a görög-celta műkorszakba helyezendő. (Allgem. Bauzeitung. 1846. 243.)

II. Szent hajlékok.

§. 8) **Keleten.** A világ minden írója tudja azt, hogy az elvonult, magán, elmélkedő élet leginkább Keleten vert mély gyökeret, hol a budhista barátokról épen úgy olvas-

suk, hogy *Viharakba*, barlangokba, visszavonultak a világ zajától, valamint az egyiptomiak ¹⁾ is sziklatemplomokat készítenek. ²⁾

Már szent könyveinkben is találjuk gyakran annak nyomát, hogy az istenfélő emberek a kietlenekbe vonultak, és sziklaüregekbe rejtődztek. Vagy nem az *odollai* barlangot keresé fel *Dávid*? ³⁾ és nem a *carithi* hegyipatak sziklái közé rejtődzött-e *Illés*? ⁴⁾ nem barlangokba vonultak-e *Antiochus* elől az izraeliták? ⁵⁾ nem az *Essenusok*? nem oda ker. sz. *János*? és maga *Üdvözítőnk* nem született-e a *bethlehemi barlangban*? ⁶⁾ és nem vonult-e a puszta — alkalmasint barlangba — tanítása kezdete előtt? A *sinai* és *carmeli* hegyek ⁷⁾ épen oly alkalmasak levének a visszavonulásra Ázsiában, mint az *athosi* Thessaliában, — a *Saint-Mont* Franciaországban.

Az ellenségektől való félelem, nem egyszer, arra készteté a remetéket, hogy oly hozzáférhetlen helyeken telepedjenek le, melyekhez csak kötelek segítségével juthattak; de nem mindig kényszerültségi lak- vagy menhelyek voltak ezek. Inkább látjuk benők a vezeklés erős akaratával bírónak önkénytes számkivetési helyöket, találjuk azon elragadó ihletségű keleti szellemet, mely a kereszténység legelső századaiban az építészeten, a vallási és tudományos nézetekben a higgadtabb és hidegebb nyugatra is átesapott. (L. Allgem. Bauzeitung 1846. IX. 249.)

A IV. század buzgó hívei seregesen követék sz. *Antal* ⁸⁾ apát példáját, és mint *szerzetesek*, vagy, mi a társas életnél még tökéletesbnek tartatott, mint *remeték*. Ilyen visszavonult élet viselésére igen alkalmasok voltak Palaestina, Arabia, Armenia, főleg pedig Egyptom kietlenei, melyekben sok régi barlang találtatott, részint magától a természettől kínálkozván, részint emberi kezek által asanyarú élet szükségleteihez képest elég lakályos hajlékokul kivájva. Mig a Keletnek és Egyptomnak fa-szegény vidékein a gypsz- és mészhegyek alkalmas anyagul szolgáltak számos, természetes hasadékaikkal, addig más erdős, berkes lapályokban az odvas fatörzsök, vagy az ág akból font kalibák választattak ki men-

¹⁾ Zu *Meschakit* in Nubien befindet sich eine in Fels eingehauene Kapelle der Anuke welche aus der Zeit Ramses des Grossen herrühren soll. ... *Isis* hatte zu Buto einen 10⁰ hohe Vorhof und einen Tempel aus einem Stein von 40 Ellen Höhe und Breite. (Uhlemann: Handbuch der ägyptischen Alterthumskunde. 180.)

²⁾ A *Marguti* barlangról *Dawriában* az áll: „Erman Archiv. für wissenschaftliche Kunde von Russland“ X. kötet 329-iki lapján: Als das Kaiserhaus *Thai-dsunn* (386—550. Kr. u. közt) noch in der Wüste des Nordens residirte, besass es einen in *Felsen gehauenen Tempel*, um seinen Vorfahren Opfer darin zu bringen. Dieser Tempel lag nordwestlich von Ulocheu; er war 70' hoch und 90 Schritt tief, 40 Schritt breit. ... Der Tempel muss aber hundert oder mehrere Jahre vor Christus ausgehauen worden sein, wie aus der darin befindlichen Inschrift zu folgern ist.

³⁾ Királyok I. XXII. — II. XXII.

⁴⁾ Ugyanott III. XVII.

⁵⁾ Macchabb. I.

⁶⁾ Cum esset Bethlehem in saxeo colle sita videntur pleraeqe domus in saxis fuisse excisae ... és — esse in illo tractu multas domus saxo incisas, vel potius *cellas*, in quibus homines incluserunt sese religionis causa. (Casaubon. Exert. II. I. 121. l.)

⁷⁾ E hegyen magán 1000-nél több ily barlang létezik. — A ki ezekről többet akar olvasni, keresse föl Robinson „*Palaestina*“ című munkáját. — *Illés* barlangja kis keresztény templom, de egyszersmind muhamedán imola is, melybe csak mezétláb szabad belépni. (Sepp. Jerusalem II. 459.)

⁸⁾ Antoine avait auprès de sa cellule un petit jardin; qu'il cultivait de ses propres mains. Il en tirait de quoi procurer quelques rafraichissements aux personnes qui, pour arriver jusqu'à lui, étaient obligées de traverser avec beaucoup de fatigues un vaste désert. (Migne Encycl. Anachorètes.)

helyekül. Így tudjuk a toursi sz. Mártonról, hogy társaihoz egészen hasonló, keskeny, s veszzőkből font hajlékban élt. Sulp. Sever. Vita beati Martini.

Itt tölték életüket a világuntak vagy világkerülők — földműveléssel és kézimunkával. ¹⁾ — Ilyen életet fest *Agincourt* egy művében található képen, melyen a szikla-üregekben lakó szentatyák egyike kosarat fon, míg a másik lakatoskodik; ilyen a párisi császári könyvtár egyik gyönyörű kéziratán előlapul a szent Cassián János szerzetes szabályaihoz al almazott miniature, hol a szentek ily egész csoportozata a sziklás puszták közepében látható.

§. 9) **Nyugaton. Olaszthonban.** a) Egyesek. A többiek előtt sz. *Benedek* kell, mint a nyugati szerzetesek alapítóját felemlítenünk. Az V. században, még ifjú korában elhagyván a világ zaját, a mostani pápai államokban, *Subiaco* ²⁾ alatt, a *Thalasus* hegyben levő *Sagro Specoban*, sz. barlangban élt, melyhez oly nehéz volt a közeledés, hogy az ételt csak köteleken lehetett a remetéhez lebocsátani — és mint sz. Illésnek, és sz. Pál remetének, — a hollók hozák el kenyérét.

Ezen elterjedt szerzetnek legnagyobb tapintattal szerkesztett szabályai felhívják a tagokat, hogy néha a magányba vonulva lelki gyakorlatokat és elmélkedéseket tartván, a tökélynek nagyobb fokán fényeskedjenek. — E remete-cellák hasonlóak az *athos-hegyi*

¹⁾ Nem kellett annak birtok adományul, ki saját munkásságával keresé csekély táplálékát, és szabadon mozoghatott egyik helyről a másikra; ki mindenütt föltalálta igénytelen hajlékát! mert:

Illis summa fuit gloria, despici;
Illis divitiae pauperiem pati,
Illis summa voluptas
Longo supplicio mori!

Hogy ez nem csak régen így volt, hanem mainap is a szigorúbb szabályu szerzeteseknél így van, láthatjuk a trappisták, a carmeliták celláiban. Egy szerb barát kolostorról pedig így ír a többször idézett Allg. Bauzeitung 1846. 247. l.: „Eine Pritsche für eine Bettstelle, Haengebretter für Wand-schraenke, Holzlaeden für Fensterscheiben...“ Eledelük milyen? azt tudják azon utazók, kik főkép a böjt alatt ilyen szerzeteseknél megfordultak. — Halljuk csak, mit mond erre nézve Piter, Thesaurus absconditus 172. l. „Ex Chronico MSS. Cosmae Decani Pragensis: Ipsis autem (5. fratribus eremitis) talis erat virtus abstinentiae, ut alius semel in sabbato, nullus tamen dietim sumeret cibum. Cibus autem erat olus, propriis elaboratum manibus, panem raro habuere, sed piscem nunquam. Legumina aut milium non nisi in Pascha sumere licuit, lympham incorruptam, et hanc bibebant ad mensuram, carnis esca eis abominabilis, et faeminae visus execrabilis, vestis hirta et aspera contexta de cauda et equinis jubis, in lectulo lapis pro sustentaculo capitis et mata pro lectisternio vetus nimis et singularis, nec fuit ulla quies, stant tota nocte lugentes tam proprium, quam plebiculae scelus atque reatum. — Ha valaki kérdi, miért teszik ezt, ha nem kénytelenek vele? Azoknak feleljen *Migne* Encyclopaediája az *Anachoretákról* irt czikkével, hol a többi közt ezt is olvassuk: „S'il est vrai, comme on pourrait le croire, dit *Chateaubriand*, qu'une chose soit poétiquement belle, en raison de l'antiquité de son origine, il faut convenir que la vie monastique à quelques droits à notre admiration. Elle remonte aux premiers ages du monde;... és: Il ne faut pas croire que nous soyons tous nés pour manier le hoyau, le mousquet, et qu'il n'y avait pas d'homme d'une délicatesse particulière, qui soit formé pour le labeur de la pensée, comme un autre pour le travail des mains.

²⁾ Une caverne affreuse dans le désert de *Subiaco*, a 40 milles de Rome, fut sa première demeure. *Migne* Encyclop. St. Benoit. 333. l. S. Benedictus ad eum locum, qui *Sublacus* dicitur in *abditissimam speluncam* 14 annos natus se contulit, nemine conscio, nisi Monacho nomine Romano; qui et secretum tenuit; et pauca, eaque jejuna juveni Anachoretæ alimenta subministravit. In hac eremo ad omnem virtutem instructus, et omnem disciplinam a Spiritu sancto edoctus, circa annum 529 *Cassinum* migravit. (Czinár Monast. I. p. 1.)

laurákhoz, melyek egyáltalán „*Officinae virtutum et Seminariaperfectorum*“-oknak hivattak; mert valóban nem csak a latin egyházban találtattak szent férfiak, hanem a görög vallásuk remetéi amazok számát, lehet, hogy még felül is mulják; és ezen a magányt kereső ösztön még nagyobb mérvben fejlődött ki a török és hindu barátoknál.

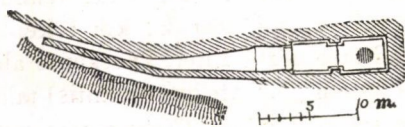
Talán nem igen térünk el az igaztól, ha azt állítjuk, hogy a társas szerzetes életnek mintegy alapeszméje az egyes remetéskedő szent férfiak barlanglakaiban keresendő. Egyes, keresztény tökéletesbülésre vágyó elmélkedők odahagyák a nagy világ zaját és vadonokba húzódtak. — Szent életük híre csakhamar terjedett, és ellent nem állhattak, hogy ugyanazon pályára jelentkező híveket társakul ne fogadjanak. — Az odvas fát, a szűk sziklaüreget hajlékul senki sem irigylette, senki nem kívánta elfoglalni; az erdők vaczkorai és az édes gyökerek sovány eledelül, a források italul mindenhol bőven és ingyen kínálkoztak.

De épen ezen sanyarú élet csodálatra készítése a legdurvább barbárokat is, szelídíté erkölceiket, és eszközle, hogy eme szent magányosoknak gond nélküli létet biztosítsanak. — S így történt, hogy a magányos czella mellé a másik, a harmadik csatlakozott, míg egyszerre a szabályozott társulatot látjuk e szerény kezdeményből kikerülni.

Igy volt ez hajdan, így van ez mainap is. Hogy csak hazánkból hozzak fel példányokat: tagadni nem lehet, hogy a zabori, szkalkai, zebegényi és tihanyi kolostorokat az ottan sokkal előbb népesített remetelakok előzték meg; bár nem akarjuk tagadni, hogy viszont mindig találkoztak ismét a kolostorokban kiváló szentségű egyének, kik a magány magasztosabb élvezetei után sovárogtak és azokat a test sanyarításában fel is keresték.

Ritka eset az, hogy a szentek barlangjai eredeti alakjaikkal birjanak. Természetes, hogy a későbbkori szerzetesek, vagy maguk a buzgó hívek is, némi változtatásokat, szépítéseket vittek véghez, melyek ezen őszent helyeket gyakran egyszerű tiszteletre méltó voltukból kivetkőztették.

Azok közt, melyek még eredeti minőségükben fennmaradtak, legelől említendő

(1 ábra.)

a *gironde-i* megyében fekvő *saint-Aubin-i* remetelak. (L. 1 ábra). — Ez mintegy 10 ölnyi keskeny folyosóból áll, melyet a keskeny sziklafal egy vele majd egyenközüleg, de visszafelé futó végénél mindinkább táguló sikátortól választ el. A szent hely legbelseje, három téglá heveder által három osztályuvá válik.

Senki se gondolja azonban, hogy csak a vadonokban, a hegyek ormain, vagy a sziklaszorosok rejtélyeiben laktak ily *remeték*; a vallásos buzgóság és a tökély keresése a zárda falai közt is képes volt oly magányt alkotni, melyben egyedül Istennek és a munkának éltek a választottak. Ilyen szerzetesek *elzártak*, *reclusi* név alatt ismeretesek. *Magányuk* vagy abból állt, hogy a kerítés egyik szögletéhez egy szorosabb cellát, ¹⁾ — mint a klastromokban élő rendtartásaké volt. — építettek, melyet rendesen egy kis kert övedzett. Ezen kerítésből az elzárt sohasem jött ki. — Ha az elzárt a templom falához ragasztotta lakhelyét ²⁾ ez három ablakesával volt ellátva, melyek egyike a szentélybe szolgált és az

¹⁾ Sz. Márton cellája, melyet társai egy mészhegy partja fölött a sziklából kivájtak, oly keskeny volt, hogy benne csak bajosan állhatott vagy feketett egy ember. (De Moléon, Voyages liturgiques de France. p. 113.)

²⁾ Szép például szolgál erre *Saint Saturnin* remetelakja. — A keresztalaku szentélylyel bíró

áldozást tevő lehetségessé, a másik ellenkező oldalon az étel befogadására volt rendelve, a harmadik pedig üregeken vagy vékony csontlapokon át a napfényt ereszté be. (L. Ipolyi „A deákmonostori XIII. román Basilika“ 75 és kk. II.)

Még sokkal nagyobb szigor alá estek azon szent nők, kik férfi kolostorok falai közé vonultak, mert cellájuk ajtaját befalazták, és csak egy nyílás maradt bizonyos magasságban — melyen a lég behathatott és az ételt nyújták. Csak egyiknek halála után juthatott egy másik helyére. Ezen szokás adhatott alkalmat azon sok mesére, melyet a befalazva talált csontvázokról birunk, s melyek mindig valamely borzadályos büntetettel lőnek kapcsolatba!

§. 10) b) **Társasak.** De nem mindég találjuk a sziklabarlangokat elszigetelve, igen gyakran fordul elő az eset, hogy ezek egymáshoz közel esnek, hogy a remeték nem csak a közös imára egyesülhettek, hanem egymásnak segítségére is lehettek. ¹⁾ Minthogy pedig alig lehet gondolni, hogy az ilyen, ha mindjárt szent társulat is, bizonyos szabályok nélkül létezhessek, természetes, hogy az önkényt összeseregülő magánosokból lassankint a szerzetes életnek határozott alakjai fejlődtek.

Az ilyen társas barlangokat épen oly könnyen lehet Európában fölfedezni, mint azokat a Keleten egymásután láttuk keletkezni.

§. 11) **Spanyolhonban.** Így szolgáltatja a társas együttlétnek egy igen jeles példáját a *Mont-Serrati* remete-gyarmat, mert a főmonostor körül különböző csúcsokon és különböző magasságon, majd egyenkint itt-ott elszórva, majd kettesével, hármasával, közeli csoportokban összpontosulva találjuk a különféle szenteknek védszárnyai alá helyezett 16 remete-üreget, melyeknek elfoglalásában azon rend uralkodik, hogy a legifjabb magányos e gyülekezet legtávolabbi, majd örökös felhőkbe rejlett hegymagaslat sziklahajlékát foglalja el, melyből lassankint, társai halálózása által megűrült, a zárdához közelebb fekvő cellákba leszáll, míg végre magába a szerzetesházba befogadtatik.

§. 12) **Franciaországban.** A keresztény *Franciaország* a többi európai tartományok mögött el nem maradhatott. A IV. század végén sz. Honorat a cap-rouxi barlangba visszavonulva, a Frejus melletti lérinsi szigetben annyi tanítványt és követőt nyert, hogy az egyiptomi sivatagok szent családjai számát elérte.

Franciaországban érdekes példák erre még a keleti Pyrénéekben *Saint-Antoine* de Calamus, egy magas hegyláncnak egyik hasadékból emelkedő kolostor, a mögötte nyíló üregekkel és a Rhône szája nevű megyében fekvő la *Sainte-Baume*.

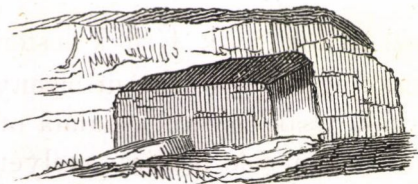
A társas barlangok közt nevezetes helyet foglalnak a *l'indrei* megyében *Du-Blanc* városa mellett még mainap is épen fenálló sziklaüregek is, *cellák* ²⁾, melyek későbbben

kápolnácskához keletről két fallal kerített cella van ragasztva, melyek közt az, mely délkelet felé esik, még előudvarral is bir. (L. Lenoir : *Architecture monastique* I. 9.)

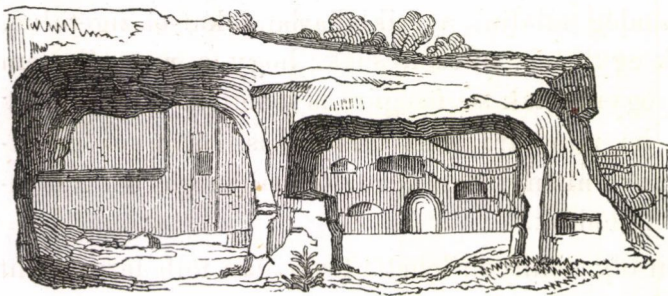
¹⁾ Ezen egyesülésre készteté az embereket a társadalmi ösztön, a munka és annak élvezményei közösítése, a gazdálkodás, a lelki gyakorlatok és az egyházi szolgálatnak és szertartásoknak föllevenítése. Ezen okok azok, melyek hajdan az örökké hallgató, világunt carthausiakat egyesíték, és mainap a világkerülő trappisták egyedüli érintkezési pontjait képezik.

²⁾ Minthogy a nagyszerű kolostorok többje ily csekély hajléknak, *cellának*, köszönheté keletkezését, természetes, hogy régi nevét is effélékről vevé és meg is tartá! Így a *Cella Maxentii*, *Cella sancti Eusicii*, *Cella Mauriaci* Franciaországban, *Cella Paullina* Thuringiában, *Cella Blasii* a hennebergi kerület-

alkalmasint a szép *font-combaudi* ¹⁾ apátság alapítására adták az első eszmét. Ezek vagy *egyesek* (l. 2. ábra), vagy több osztályból állók (l. 3. és 4. ábrát).

(2. ábra.)

(3. ábra.)

(4. ábra.)

§. 13) **Olaszországban.** Akármily gazdag volt ily remete-lakban Gallia, mégis mérkőzhetett vele tekintetben a szentek hazája Olaszország, mely a nyugati szerzeteseknek, a benczéseknek bölcsője vala.

Ugyanazon szent Benedek rendjéhez tartozott a *cavai* magány, melyről ezt olvassuk: „Le triste désert de la *Cava* fut dans son origine la retraite des Habitans du Canton dans le temps de l'invasoin des Sarrasins. Le Moine Alphieri, parent du Comte Drogon le Normand, auquel la Principauté de Salerne tomba en partage, rassembla les habitans épars et fonda la Ville et le Convent de la *Cava*, appelé ainsi à cause de la *Grotte* qui leur avoit d'abord servi de retraite.... L'ancienne Abbaye de la

Cava était de l'ordre de Saint *Bénoit*. Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. III. 169. — Egészen hasonló rendeltetési volt sz. Vid apátsága, melyről u. o. 44-dik lapon ez áll: „L'abbaye S. *Vito* a un *Désert*: ce sont des Rochers percés de *Grottes* dont l'aspect est aussi sauvage que le reste des Pays est riant.“

A *magán-élet* nem fejeztetett be a legtávolibb századokkal; inkább a remete-életre való váagnak későbbben is találjuk nyomait, a *Grotta ferrata* történetében; mert „La *Grotta ferrata* c'est un endroit fortifié de hautes murailles, avec fossés et grande porte. C'est un *couvent* qui fut habité, vers le commencement du onzième siècle par des moines grecs venus de la *Grande-Grèce*, sous la conduite de saint *Nil*,

ben, és mások Szászországban és Misniában; így Stajerhonban *Cellae Marianae*: nagy Mária-Czell*); — hazánkban a *dömölki* apátság: *Kis-Czell*.

¹⁾... De là (a reauxi monostorból): mondja De Moléon: Voyages liturgiques de France 113. l.) je retournerai à saint Savin, d'où j'entrâi dans le diocèse de Bourges. — La première abbaye que je rencontrai sur ma route, fut celle de *Fontcombaud*. — Elle doit son origine au bienheureux Pierre de l'Etoile, qui s'étant retiré dans une caverne sur le bord de la Creuse, y assembla quelques disciples auxquels il bâtit une chapelle sous l'invocation de saint Julien évêque du Mans. — Le nombre de ses disciples s'étant considérablement augmenté, il passa de l'autre côté de la rivière, et y bâtit un monastère qui subsiste encore aujourd'hui. — On voit la chapelle et les grottes des premiers religieux du bienheureux Pierre; et il n'y a pas long-temps qu'un saint hermite s'y étant retiré, y vécut pendant quelque temps dans une grande pénitence, et ne quitta la place que pour éviter les visites que sa vertu luy attirait.

*) Anno a partu Virgineo 1284. pusillus hic locus, uti altare b. Virginis Mariae in sinu Ecclesiae situm, *Cella* erat cum primis devoti Monachi, et Conventualis monasterii (S. Lamberti) cui curam animarum Abbas ibidem commisit, in hac *Cella* idem Monachus diu noctuque ante sacratissimae Matris imaginem, hodieque extantem ... fundebat preces l. „Saeculum sextum inchoatae ad Cellas Marianas s. peregrinationis. Styrae 1772. 31. l. — Egyébiránt tüzetesen ír a barlangokról, főleg a keletiekről: Brömel Keresztély „De *Cellis Sacris*, Longo-Salissae 1710-ben kiadott szakmunkájában.

leur abbé, lorsque les Sarrasins, en l'an 1000, ravageaient la Calabre où ils s'étaient fixés. *Les bâtimens ne sont point d'une grande beauté*; les murs en sont très-solides, fortifiés par Jules II. lorsqu'il n'était encore que cardinal: aussi ce lieu servit-il de défense dans le temps de l'irruption des Goths et des Lombards... P. Petit-Radel, Voyage historique... en Italie. II. 448., — akadunk nyomaira sz. Rozalia életében is, mert: „*Sainte Rosalie* quitta la cour du roi Roger dans le commencement du XII-ème siècle, pour aller passer sa vie dans les antres et les creux des Rochers. Son histoire dit qu'elle s'étoit d'abord retirée sur le Mont Quesquina, qui est a quelque distance de Palerme, mais qu'elle perfera ensuite cette grotte humide du *Monte Pelegrino*, où elle mourut fort jeune. — La grotte, formée par la nature est masquée par un petit Hermitage que l'on a construit depuis quelques années. L'on voit dans le fond du Rocher, au milieu de plusieurs Autels et d'une multitude de ciérges, la figure de la Sainte.“ ... Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. IV. 150.

És hogy e barlangdús országban nem csak remetelakok keletkeztek, hanem a sziklákba vájt nagyobb templomok sem hiányzanak, erről tanuskodik a *sutri* templom, melyről ezen leírást találtam: „*Sutriban*, néhány mértföldnyire Romától, a Viterbói uton, van sziklából kivágott három egyenlő magasságu hajóju *templom*, előcsarnokkal, szentélylyel sat. 80 láb hosszú, 22' széles és 8' magas. — Tíz-tíz pillér választja a hajókat, melyek lapos boltokkal összekötvék és közös talapzaton nyugszanak. A középhajó mennyezete kevésbé kivágott. Talappad futja körül a mellékhajókat, sőt az előcsarnokot is, és ezek épen oly *tetenválukkal* vannak ellátva, mint a Maximus imolája. All. Bauzeitung. 1846. IX. 249.

§. 14) **A catacombák.** Azon hirneves *olaszországi* sziklaüregeken kívül, melyeket az olvasó világ úgy is ismer, legyen szabad még a *veronai catacombákat* *) is említenem, melyek a *San-Pietro* és *San-Felice* nevű váracsak közt nagyszerű barlangokból és hosszú folyosókból állanak, és eredetileg a vidék első lakóinak hajlékokul szolgálhattak, később pedig védelmi és harszi célokból egészen betömettek és befalaztattak. Az egész érdekes földalatti tömkelegből jelenleg csak egy négyszögű szoba látható, mely sárga mésztufba vágva, most kertésszerszámok tárául szolgál, hajdan pedig a kőbe vágott

*) Mióta G. B. Rossi a „Roma sotteranea Cristiana“ című világhírű munkájával a római földalatti temetőket megismerteté, nem szükséges e tárgyról itt bővebben nyilatkoznom, minthogy értekezés sem főcéljától úgyis távol esik, és az emberek rendes lakául aligha szolgáltak; azonban nem lesz talán fölösleges, ha ama tévedés ellen, mintha e földalatti üregek egyedül keresztények által és pedig kizárólag vallásos célokra szolgáltak volna — e következőket ide igtatom:

„On croit assez généralement que ces vastes souterrains auxquels on donne à Rome et à Naples le nom des Catacombes, ont été creusés par les Chrétiens de la primitive Eglise, pour y pratiquer secrètement leur culte. Il parôit effectivement que dans le temps des persecutions il sont pu s'y retirer; et l'on voit bien que plusieurs endroits de ces souterrains ont été destinés, soit à la Prédication, soit à célébrer la Messe *sur des autels* grossièrement taillés dans le roc même, et qui existent encore.

Mais il est plus vraisemblable de penser que bien avant l'établissement de la Religion Chrétienne, le besoin des matériaux nécessaires pour construire les villes, a été l'origine de ces immenses excavations. . . .

A Naples un double objet a produit de temps immémorial ces excavations, la *pierre* et la *pozzolane* qu'on y allait chercher.

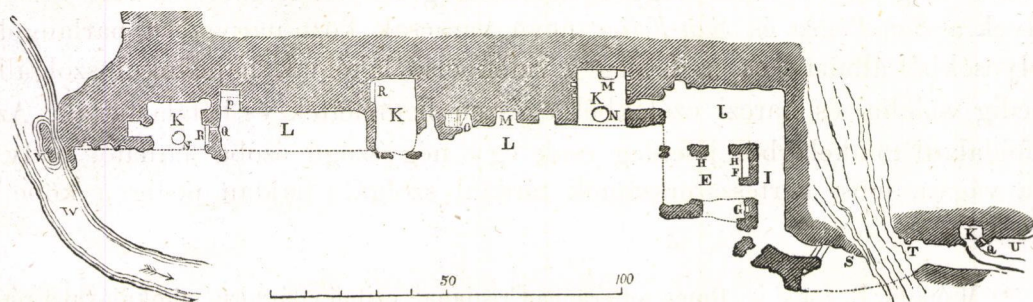
Que ces excavations aient servi de retraites aux Chrétiens persécutés ... est naturel et plus vraisemblable, que de penser, que les seuls Chrétiens persécutés aient creusé ces souterrains, puisque de si grands travaux n'auoient pu se faire secrètement, et ne leur auroient pas été permis.“ (Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 80. — Igen jelesen ír a Catacombákról Brömel, i. h. 29. és kk. II.)

cathedráival és alig kivehető elhalaványult festékü, szentfényü fej-ékkel egy régi rejtett keresztény imolául volt használva. Ide menekülhetett 199—238-ig Verona IV. püspöke S. Proculus, mert rejthelyük „nem messze a város falaitól, a bozótok által eltakart, magasabban fekvő helyen volt.“

Midőn a keresztény vallás általánossá lett, e helyen S. Pietro in Castello nevű templom épült, melyhez már a legrégibb korban S. Nazár és Celsus pártfogása alatt álló Bencze-kolostor volt csatolva, minthogy mint tudva van, épen e szerzet volt keletkeztétől fogva ily szent barlangok egyik főre és fentartartója. (L. Mitth. der kk. Central-Commiss. für Baudenkmale 1865. XXXIX.)

§. 15) **Angliában.** Hogy ezen korszak jellemző egyházi építményeiben Anglia, mely a kereszténységet oly korán, de egyszersmind oly buzgón követte, hiányszenvedett volna, alig hihető. Bizonyáságul pedig szolgálnak a *cratcliff-i* s *nottinghami* sziklaüregék, melyeket a *keletfelé irányzott* oltárok ellenére *druidák* barlangjának kereszteltek el a pseudo-archaeologok!*) *John-Carter*: „The ancient architecture of England“ London 1795, czimű munkája I. kötet XII-ik folio táblájának köszönjük az angolhoni szerzetes-üregék rajzait, és elég sajnós, *tulságosan rövid leírásait* is.

Legfelül látjuk a *Winster* (Derbyshire megye) melletti *Cratcliff*-ben fekvő sziklaüreget. A déli oldalon egy természetes bolthajtás alatt bejutunk a szent helyre, melyben a keleti oldalon, a sziklából durván kivágott, és már nagyon is sértett nagy fészületet találunk a sziklaoltár fölött. A kereszttől balra ablakszerű fülke van, mely a szertartási készletek befogadására szolgálhatott. A kis hajlék kilencz lábnyi magasság mellett 14 láb hosszú, és 11 láb széles.

(5. ábra.) Alaprajz.

De ennél sokkal érdekesebb a következő rajz, mely a *nottinghami* vártól nyugatra, *Lin w* folyó partján fekvő sziklafalak déli oldalába vésett barlangok alaprajzát állítja elénk. (l. 5. ábra).

A sziklafal nyugati végén, a vizmosta parton kezdődnek a *lakh ülékek* kemen-

*) *Nottingham*. Eine Viertelstunde von der Stadt liegen in grosser Menge theils kleinere theils ausgedehntere Höhlungen, welche man Druidenhöhlen zu nennen pflegt. Sie sind in Sandsteinfelsen sichtlich durch die Kunst eingearbeitet, liegen theils vereinzelt, theils sind häufig mehre, ja viele derselben mit einander verbunden, selbst die kleinste hat Raum für eine zahlreiche Familie, wenn die Bedürfnisse derselben auf keine luxuriöse Räumlichkeit gerichtet sind, was bei den Troglodyten schwerlich der Fall gewesen sein wird. Die ganze Gegend ist auf diese Weise ausgehöhlt selbst unter der Stadt findet man eine Menge solche unterirdische Wohnungen, welche von den Besitzern der Häuser, die über ihnen erbaut sind, zu Kellern benützt werden. Es ist zweifelhaft ob diese sogenannten Druidenhöhlen wirklich Behufs der Bewohnung ausgearbeitet worden sind, und ganz vergebens haben sich die Alterthumsforscher bemüht, der Sache genauer auf die Spur zu kommen.“ (Meyers Conv. Lexikon).

jükkal, füstüreggel, kőpadokkal, felső emeletbe vezető kőlépcsővel s egymásközti közlekedő ajtókkal. A fal a déli oldalon majd egyáltalán hiányzik, alkalmasint a vidék emberei használhatták fel, mint másutt is, építő anyagul. A hátulsó és közbeeső falak sziklamaradványok, még megvannak. Feltevéen azt, hogy a végső nyugati fülkék falának kezdetétől a a kelet felé álló kápolnáig egyenes fal létezett, akkor ezen *szikla-monostor* alsó részében öt lakszobát foglalt, melyek közt kettőt hosszú termeknek lehet elnevezni. Kettő közülök K, K kemenczével és füstkürttel van ellátva, tanúsága annak, hogy télen is lakták, kettő kőpaddal és fülkével bir. Két lépcső vezet a felső emeletbe, melynek falain kisebb világító-lyukak, falán pedig nagyobb ablakok láthatók.

A homlokzatot keletről a keresztben álló kápolna (l. 6-ik ábra, az alaprajzon E) zárja, melyben kelet felé egy sziklafalhoz illesztett oltár F létezik. Nyugati és déli oldalain egy-egy nagy körvü nyíláson esett be alkalmasint a világság, míg az északin két fennmaradt románkorú oszlop állt a folyosóra vezető ajtó oldalán.

A kápolnán túl folytatva látjuk a *hajlékokat*, melyeknek azonban egy része ST-nél bedőlt. Ezekből egy alacsony lépcsőn juthattak azon folyosóra SI, mely az imolának sziklás oldalait körülvette, és a nyugati lakszobákkal L, L közlekedett. — Alig hibázunk, ha azt hisszük, hogy itt egy nagyobb társulat volt telepítve, melynek elöljárói külön szobákkal birtak, a szerzetesek azonban közös munka-, ét- és hálóteremekben összejöttek.

(6. ábra.)

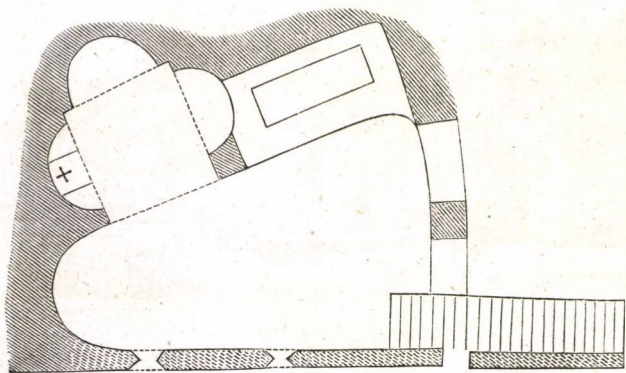
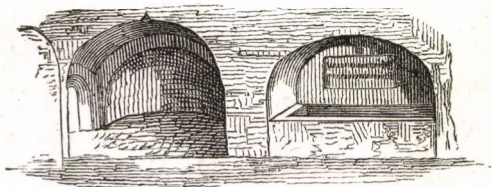
§. 16) **Német- és egyéb szomszéd országokban.** Tagadhatatlan, hogy *Németországban* is van igen jeles *Remete-barlang*. Erről az Allg. Bauzeitung. 1836. IX. füzet 248. lapon így ír : Ezen ősi temetkezési hely — sz. Maximus sirja Salzburgban — archaeologiai tekintetben is érdekes. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy a római-keresztény művelődés nyomai a Rhenus-és Danapartjain egyáltalán ritkák. Eddig ilyeneket csak öt ponton találtam ilyen csoportban : *Trier- és Köln-ben* Germániában, — *Sis eken és Pécsen* Pannoniában, és e két tájék között *Salzburgban*. *) Azonban sziklaemlékekre, milyen a

*) Erről ugyanazon lapnak 243-dik oldalán ez áll : „Die Herrschaft der Römer war in den siebziger Jahren des fünften Jahrhunderts zu Ende gegangen. Aber eben noch ehe sie ihr völliges Ende erreicht hatte, sah man hier zu Salzburg ein Denkmal christlicher Baukunst errichten, wie es ihrer nur wenige, und so viel ich weiss, in den nördlichen Laendern gar keines mehr gibt. Es ist dies die *Klause* oder die sogenannte *Einsiedelei des heiligen Maximus*, welche sich in dem Haupttheile der Stadt, am Fusse des Mönchsberges findet. *Rupert*, welcher in die Fusstapfen des *Maximus* trat, baute unterhalb der *Klause* desselben eine zweite, und bald darauf eine grössere Kirche und ein Kloster.

Maximus imolája, sem az említett pontokon, sem más némethoni tartományokban nem akadtam; és ha ilyesmiket akarunk találni, sokkal lejjebb délnek kell mennünk.

A *salzburgi remetelak* előtt állván, először a *kereszt-kápolnába* jutunk, melyben semmi nevezetes; ennek hátsó részéből a sziklába vájt lépcsőn feljutunk a második sz. *Rupert* kápolnájába, melynek keletkeztét az irók az 582-ik év tájára helyezik. Innen, mintegy hatvan lépcsővel magasabban az egyik bemenetnél szabadba lépünk, honnan a legszebb kilátás kínálkozik a városra.

Az említett lépcsőzet egészen sziklába van vésve, és 100 lépcsőt számlál. Egy 6'-nyi magasságu folyosó, mely a sziklától szabad oldalán vékony falazattal bír, a legfelső (szent *Maximus*) a középső-, (szent *Rupert*)- és a legalsó (szent *kereszt*-) kápolnáit köti össze.

(7. ábra.)

képez. Ezen négyzet föleje három oldalán félkörű fülkék vannak, melyeknek kagylós boltjaik majd a talapzatnál kezdődnek.

Közülök a két első egészen sziklába van vájva, a középső legnagyobb, mivel előcsarnok által tágított, de nem oly rendszeres, mint sz. *Maximuse*, miért is ezt legrégebbnek kell tartanunk, nem azért mintha részleteiből korát biztosan határozhatnók, hanem mivel ezt a hagyomány követeli.

Sz. *Maximus* kápolnája (l. 7-dik ábra), áll nagyobb hajlékból, mely a bemenetnél 16 lábnyi, de vége felé 8 lábnyira keskenyül, míg körbe végződik; hossza 30, magassága 9 láb.

A fél-kör belső végénél egy mellékszoba nyílik, melynek közlekedési iva 8 lábnyi széles és magas; mélysége majd szintén annyi, s a belső tér négyzetet

Die *Klause* liegt auf dem sogenannten Kirchhof bei der Kirche St. Peter, eben derjenigen, welche aus der bei der Klause ursprünglich gestifteten Kirche erwachsen ist. ... Am Fusse eines mächtigen, schraeg geschichteten Nagelfluhe-Felsens sieht man einen dunklen Arkadengang im Bogen herumziehen. An dem einem Ende desselben steht ein Thurm mit Kapelle; darüber sieht man ein anderes Kapellengemäuer, und weiter oben ein drittes der Art. Man fühlt, dass man sich hier auf dem Boden einer fernen Vorzeit befindet, der mit den übrigen Baugestaltungen der Stadt in gar keiner Verbindung steht ... denn die Kapellen und Arkaden an der Felswand des Kirchhofes in Salzburg sind in einem viel kleineren Massstabe als alle übrigen Gebaeude der Stadt, selbst der naechst gelegenen wie z. B. die Peterskirche.

A. 244-dik lapon ezt olvassuk: „Die Kapelle am Eingange der Klause verdankt ihre Erhaltung nur der Heiligkeit des Ortes, der eigenthümlichen Geschütztheit desselben, und sie zeigt uns daher ganz eigentlich den Charakter jener Mehrzahl der Kirchen des Hochmittelalters, welcher kein anderer als der den Kleinheit und Miserabilitaet ist.

Das Innere der Kapelle ist in romanischer Bauart; indessen so wie das Ganze von Aussen sich in seinem Charakter darstellt, besonders denn auch die zweite oder mittlere Kapelle, wird man es immer als ein Bauwerk des heiligen *Rupertus* ansehen müssen, welcher um das Jahr 600 lebte. Dies ist dann das aelteste Gebaeude des Mittelalters in Deutschland.

Ezen alaprajzból látni, hogy ezen térnek fülkéi, melyek egyikében az oltár áll, kezdetől fogva szent célra készültek. Ugyan ezen oldalon találhatók folytatólag egy másik bolthajtásos nyílás, melyen kétszernyi szélesség és félannyi magasság és mélység mellett, első tekintetre temetési boltozatra ismerünk. A talap néhány lábnyi magas, és tulajdonképen sirváltut képez.*) A munka ezen szikla-teremekben rendetlen, bár az alsóbbakkal hasonlítva, rendesnek látszik; külső részét, hol a sziklafal állhatna, terméskőből készült fal áll, melyben apróbb ablakok láthatók. A bemenetnél a lépcsőtől jobbra még vannak apróbb, szabálytalan helyiségek, melyeket nehéz lenne idomukra nézve leírni.

Sz. *Rupert* — helyesebben sz. *Gertrud* — imolája kevesebb érdek; többszöri változtatás és tágítás után 1178. szenteltetett fel, különben nagyon szabálytalan. (p. 249. IX. 1846. Allg. Bauzeitung.)

Vannak Magyarországon is szikla-imolák, melyeket itt függelék gyanánt felhozunk. Így írja le *Hont* megye régiségeinek fáradhatlan buvára, *Höke Lajos*, a *zebegényi* imolát. „Még csak annyit mondunk, így szól a *Sürgöny* 1866. Deczember 15-iki számában, hogy széles és hosszú e házában nincs párja a *zebegényi*, ugynevezett templomnak; nem azt a statiókkal rakott hegyi kápolnát értjük, mely a vasuton menőnek is feltűnhetik, hanem azt, mely a faluban van. Ha kis keresztes toronyka nem volna tetején, pinczének vélnéd, mert sziklaüreg elé van építve. És valóban, ha bemegy e házikó ajtaján, egy kis kereszten, egy kis katedra formán kívül nincs, mi arra emlékeztetne, hogy katolikus templomban vagy. A téglából épült előtemplom háttére sziklába van vésve, mely barlang egykor egyik *zebegényi* remetének szolgált menhelyül; még most is azon hely feketés a füsttől, hol a remete a tél hidegében tüznél melegedett, vagy kis ebédét főzte.“

Ezekből kitűnik, hogy *Höke* urnak sem a *szkalkai szikla-imoláról*, sem az *ompítaliról*, (*Ottenthal*, *Nagyszombat* mellett,) tudomása nem volt. Ennek rajzát és leírását *Ipolyitól* várhatjuk. Itten nekem csak annyit szabad előlegesen említenem, hogy az ottani barlanghoz egy 27' hosszú, 21' széles polygon apsisu szentély van építve; a bolthajtás zárkóvén pedig Magyarország czimere korona nélkül, a kettős kereszt hármason állva tűnik fel. Vajha ezen jelentés után, tudós hazánkiai a netán még itt-ott létező ilyes imolákról tudósítanak!

§. 15) **Csehországban és Morvában.** Hogy a mi hozzánk közel eső *Morva- és Csehországban* és *Szerbiában* a remetéknél a sziklabarlangokban való lakása nem volt ritkaság, kitűnik a következőkből: A csehországi *Ad aquam bonam* (*Dobravoda*)ról ez van följegyezve: „Superius stat Ecclesia parva omnibus Sanctis Sacra, olim nonnisi rude antrum seu spelaeum vulgare, cui tuguriolum olim suum D. *Guntherus* superstruxerat, quem locum a sancto habitatum maiorum pietas in hoc tempellum convertit“ *Thes. abscond.* 95. — *Gradič*ről *Olmütz* mellett szintén ezt olvassuk: „Hac etiam tempestate ritu ante *Rayhradii*, ubi quoddam Castrum desertum erat, in quo quidam primi *Brzeznovien*ses monachi *Heremitae* velut in cavernis habitabant gratum Deo famulatum exhibentes, usitato, castrum quoque desertum erat prope *Olomucium*, cui *Grad* nomen, quo pii illi *Ascetae* et *Contemptores mundi*, (ita ea aetate dicebantur *Benedictini*) eiusmodi cavernis ante asveti insinuarunt sese, qui more suorum antecessorum et *B. Guntheri* vitam austeram sanctamque ducentes usque *Ottonis I. M. Provinciae Moraviae Principis* illo loco perstiterunt. (U. o. 183.) — Továbbá:

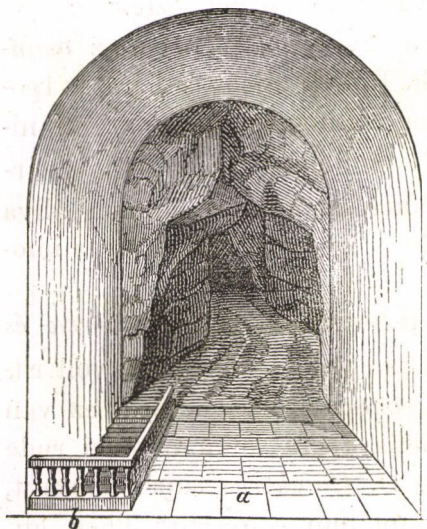
*) Ez lehetett a szent férfiak rendes fekhelyük, folytonos emlékeztetés a halálra. — Voltak később is istenfélők, kik koporsókban aludtak.

Brečislav herceg atyja helyébe a kormányra lépven, Istennek és Ker. sz. Jánosnak a *barlangi imolát*, Capellam S. Joannis, *de Rupe* adá. u. o. 151. 153. — *Mikulesch* cseh országnagy bencze csuklyát felöltvén, *Opatovicon* az ott emelt *Celli*-ban szent életet élt, u. o. 192. — A *grüssebori* remeték pedig Csehországban a legsűrűbb magányba vonultak: *repperunt se in locum vastissimum inter densissimas arbores et rupium umbras* — alii in silvas et *Cavernas de Polizno* loca pariter horrida sat. u. o. 197....

Hogy *Szerbiából* is egy-két példát felhozzunk, említjük, hogy a *preobráženje* szerb kolostor fölött egy barlangból a *szent viz* a néptől *szavina voda* — szent *Szava* *vízének* keresztelve ered. Mondják, hogy a barlangban *böjtlőlő* barátok „*posnici-k*” éltek, ki élethosszáig *hust* nem ettek.

Egy másik barlang „*Turčinovac*” a törökharcok alatt a megszorult keresztényeknek buvóhelyül szolgált, és a mai nemzedéktől különféle vitéz mondákkal költőileg tétetik érdekessé. (Mitth. der kk. Central-Commission 1865. 26). — Legjelesebb lenne ezek közt a *goranjávi* templom, mely sz. *Sava* tiszteletére a *mlavalni* hegyszorosban egy szikla-üregében épült; de mivel Kanitz ur „*Serbiens byzantinische Monumente*” czimű jeles munkájában egyedül vignette-féle képét adja e templomnak, leírás nélkül, róla többet e helyen én sem említhetek.

§. 17) **Magyarhoniak.** — a) **A szkalkai remetelak.** Kevés pont van hazánkban, mely regényes fekvésére valamint történelmi emlékeire nézve kitünőbb lenne mint *kedves Vágvölgye*; bár nem lehet mondani, hogy tájakban és az emléktáblákra

(8. ábra.)

mélto vidékekben épen szegények lennénk; azonban bizonyos az is, hogy mind e helyeken az ősi vallásosságnak a magyar birodalom kezdetétől fogva sűrű nyomaira akadunk. — A hatalmas *trencsényi* vártól nem messze, a tulsó parton, egyházi építmények maradványai állanak, melyek a hajdan eddig elterjedt szent *Benedek* rend egyik apátságát képezék.

Ezen apátságnak *Jakab nyitrai* püspöktől 1224-ben történt alapítását megelőzte a helynek szent hire; mert a *szkalkának* (sziklácska) elnevezett hegyoldalon levő üregben (l. 8. ábra), a kereszténységnek Géza vezér és sz. *István* alatt e vidéken való elterjedése idejében itt két remete élt visszavonultan, t. i. a X-dik század utolsó tizedeiben Géza vezér alatt Lengyelországból bejött *Enare* és tanítványa *Benedek*, melyeknek utóbbikát a zsványok, sok pénzt sejtven nála, 1012-dik évben megölték és a barlangból kihurezolván a Vágba fojtották, azon szikláról, melyen mainap a románkori kis templomnak maradványi állanak. Ezen szent hajlék két toronynyal és kerek apsissal valószínűleg az apátság alapításával egykoru; a szentély hosszu $4\frac{1}{2}$ °, majd olyan szélességgel; a hajóé 8°, 5 ölnyi szélesség mellett. *)

*) Ezen templomnak rajzait, valamint a vidék tájképét és az apátságra vonatkozó történelmi adatokat tek. *Lits Antal* uradalmi kormányzó úr szives közbejárása folytán, a dubnitzi, báró *Sina-féle* uradalmi számvevő tisztjének, *Kerekes János* urnak és *István* fiának köszönhetem.

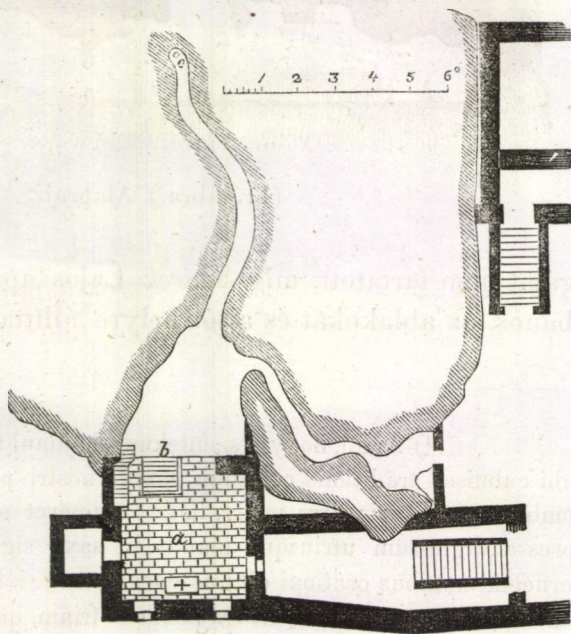
E kinszenvedés megörökítésére emelkedett az apátság, melynek romjai mai napig is búcsuhelyül szolgálnak; de vannak a báró Mednyánszky-féle levéltárban okmányok, melyek azt tanúsítják, hogy itt 1198-ban a templomosok letelepítették és talán mansió-képen 26 évig birták.

Az alapító püspök az új telepnek az ujezdói birtokon kívül a szkalai majort kellő felszereléssel, 2 szőlőt és püspöki dézsmájának ötvened részét ajándékozta, és ezen ajándékot még 1228-ban a dézsma negyedével szaporította. Mind a mellett az apátság aligha fenállhatott eddigi ellátásával, ¹⁾ mert 1238-ban a *gesztei* birtokkal, mely a szomszéd erdők közt feküdt, és később *Apátfalvának* kereszteltetett; 1290-ben pedig a *zliechóival* gyarapíttatott.

A mohácsi vész ezen szent helyre nézve is szomorú következményű volt, és birtoka, majd a szapolyai, majd a császári seregektől megszállatván és kiperdáltatván, alkalmasint szerzeteseitől elhagyatott; azonban a kegyuri jogot elődei alapítványa fölött *Fodmaniczky* nyitrai püspök 1528-ban Ferdinánd királytól nyerte el, mely 1553-ban *Thurzó* Ferenczre át is ruháztatott; azonban később, nem tudni miképen, ment át ezen jog az ország primására.

Az apátság birtokai 1644-ben a jezsuitáknak adattak át, kik az apátsági épületeket a trencsényi ház nyaralójául tarták; de 1773-ban a szerzet eltörlése után a birtok a *kir. kamarának*, 1780-ban pedig a *tanulmányi alapítványnak* adatott át, — mely mai nap is kezeli.

A fennemlített, ugynevezett *kisebb Szkalán* álló, románkoru templomon kívül, mely hajdan sz. *Dorottya* tiszteletére volt emelve, és melyet 1520-ban *Thurzó* gróf javíttatott ²⁾ és a bold. szűz mennybemenetelének felajánlott, állanak még a hajdani Sz.

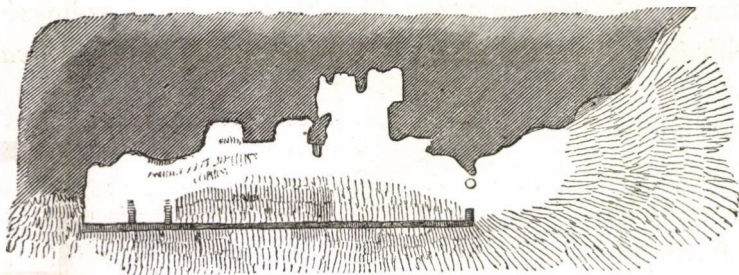
(9. ábra.)

¹⁾ IV. Béla király meglátogatván ezen kolostort, a trencsényi várbirtokhoz tartozó *Gesztesnek* felét adja át; mert ad locum Szkalaka divertens observavit: „fratres nimiam penuriam et indigentiam pati.”

²⁾ Alig lehet hinni, hogy ezt *Thurzó* építé; mert ha ő ex fundamentis emelte volna, azon kor izlése szerint polygon apsisu imola maradványaira akadnánk. Ezen most romban sinlő építménynek köveit a tanulmányi alapítvány igazgatója, mint majd mindenütt, hol ezen lelketlen főtiszteknek befolyásuk volt, áruba bocsáták e század harmadik tizedében, és íme mi történik? Boldogult *Springer* Ignác kir. kamarai főerdész a kamarának a **16 váltó forintot** kifizette azon kikötéssel: „hogy ezen már régiségük által tiszteletre méltó imola-romokat soha senkinek helyükből mozdítani szabad ne legyen.” — Ime egy tiszt védi meg, urasága vandalismusa ellen, pénzáldozattal a hazai műemléket! — Legyen áldva és tiszteletben neve az utókor előtt! — Több évi tapasztalás után mondhatom fájdalommal, hogy a kamarai birtokokon aljas nyervágyból legszebb emlékeink egészen a legújabb ideig elpusztítottak. Fog-e ennek a vallás- és közoktatási minisztérium erélyes intézkedése véget vethetni, a jövő fogja tanítani. A honi emlékek baráti csak ohajthatják azt, hogy már ezen tekintetben is valahára az európai civilizált nemzetek sorába lépjünk, és a kormány a nemzetnek jobb előpéldányul szolgáljon!

Benedeknek és minden szenteknek nevére felszentelt zárda építményei is a sziklahegy olda lához tapasztva; előttük keletre a Vág foly, északra pedig a falukban és városkákban gazdag lapály terül el. Itt kényelmes nyugvóhelyet találtak a Jézustársasági atyák 1645-től fogva; 1803-ban gf. *Szapáry* Pál, mint ezen uradalom bérnöke lakta.

Azonban mi reánk nézve ezen apátságnál legérdekesebb, az a kolostor keleti részén található hasadékszerű barlang, ¹⁾ melynek végén a szent remete kőszobra a néptől

(11. ábra.) Alaprajz.

tiszteltetik. ²⁾ — E keskeny sikátornak kezdetén a természet egy elég tág csarnokot, kápolnát, a) alkotott; (l. 9 ábra) ebben áll egyik oltár szemközt a barlanggal, a másik pedig a kápolna alatti cryptában van, hová b) lépcsőn le lehet jutni. Ezen oltárok a remete szenteknek *Benedeknek* és *Zoerardnak* ajánlvák. 1790-től fogva ezen imolákban isteni szol-

gálat nem tartatott, míg *Sztárek* Lajos apát és kanonok † (1863-ban,) mint trencsényi plebános, az ablakokat és ajtót helyre állíttatván 1856-ban, ismét misézett.

¹⁾ Arról, hogy a szenteknek hajdani fekvőhelye látszanék „visuntur hic vestigia dura in saxo ubi cubuisse traditione continua sancti nostri perhibentur“ Czinár Monast. I. 259. *Kerekes* úr semmi említést nem tesz; arra pedig, hogy: Apparet etiam petra ab assiduis genuflexionibus excavata et appressa digitorum utriusque manus in saxo signa ad quod se sustentasse perhibentur, dum expansis in crucem manibus orationi diutius vocabant ... i. h. vagy *Kerekes* úr közlése szerint: „Communicatio Speluncae huius cum monte *Zobor* penes Nitriam, quam traditio vulgat — ad *fabulas referenda*; — non ab-similiter vestigia ambarum manuum in Petra speluncae eiusdem intrinsece conspicua, quae fugienti ante latrones ethnicos Martyri pia Plebs adscribit, *nihilo maiorem fidem merentur*“ szavakkal felel.

²⁾ A szkalkai (sziklai) barlangot így írja le költői ihletséggel báró *Mednyánszky* Alajos „*Mal-erische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn*“ című munkája 78. lapján: az útazó a csapkodó hullámoktól elébe vitetik azon szorosnak, melynek jobboldalu pillérjéhez odaragasztva, a hajdan gazdag jelenleg csak névszerint fenálló benzések szkalkai apátsága épületei ég és föld között rejtélyesen lebegnek. A magas erdő, mely a hegyet tetőtől talpig fedi, kellő közepében és minden utat, minden közlekedést a világgal rejt, csüngnek a meredek lejtőn a több emeletű lakások, hogy a messze kinyúló sziklától fentartassanak, vagy a legközelebbi perczben lerázassanak? És mégis lefolyt sok millionyi percz és a végzés nem közeledett; mert egy fél ezred év piczi örömeivel, és kimondhatatlan bajaival lebegett el földünk fölött — mióta az ájtatosság az első köveket boltokká összehajlani készítet. — De még sokkal előbb építette a természet azon mély boltokat a kemény sziklába, melyek a kereszténységnek egy hit-hirnökét fogadák, és a későbbi építményeknek ezen vadonban első lakóivá lettek ... a kolostor majorságánál a sziklából fakadó üde forrás a szomjuhozót élénkíti; mintegy 180 lépcsőn kellett felmászunk, míg a keskeny szikla kapuhoz érhattünk ... alig 4 lábnyi magas nyílás vevé igénybe figyelmünket ... most sötét sziklasikátorba léptünk, melynek vége mintegy 6 ölnyi terembe tágul; ez keletfelé fallal záródik és imolául szolgál. — Egy oltár maradványi, igen középszerű festményekkel és a nyílt sirbolt lépcsőzete eléggé fejezik ki ezen tág csarnoknak. — A folyosó folytatása jobbra még egy jó darabig elhat; nedves és sikamlós, minthogy a csepegő viz piszkosszürke, helyenkint sötétbarna földet hoz magával, ez a falakat és a talajt valamint részletenkint azon kőszobrot is mázolja be, mely a háttérben Benedeket, ezen barlang lakóját, ábrázolja, és egyszersmind a vándorlás végpontját mutatja.

A szkalkai apátok közt csak ezeket ismerjük :

1297. *Paulus* ennek megerősíti Paschasius nyitrai püspök az alapítványt.

1318. *Stephanus* kiközösített, mert Csák Mátéval, ki maga is kiközösített vala, bensőbb barátságban élt, neki misézett és 1319-ban a halottak szentségeit feladá.

1565. *Radecz* Istvánt, későbbben egri püspököt nevezé ki Oláh Miklós primás.

1586. *David* Pál, vácsi püspök † 1630.

1630. *Telegdy* János, nyitrai püspök neveztetett ki Pázmán Péter által.

1644. *Püsky* János szintén nyitrai püspök *Lippai* Györgytől nyeré el.

Az újabb apátok közt *Krainer* Antal budai várbeli lelkészt kell említenünk.

b) **A zobori remeték.** Igen regényes vidéken fekszik a zobori remetelak is; ezt *Szkalka* után nem azért említjük, mivel a néphagyomány szerint a zobori barlangot a szkalkaival alagutttal összekötöttnek hiszszük, hanem mivel ezen barlangnak szent remeteje *Zoerard* Endre, Magyarország egyik nemzeti szentje, szent Benedeknek, a szkalkai martyrnak barlanglakó társa és mestere vala.

A nyitrai vár- és városhoz közel fekvő, messze ellátszó hegyet már 893-ban, a királyságától megfosztott *Zwentibald* egészen titokban fölkeresé, hol három remete társával ismeretlenül élt, és csak kevésse halála előtt nyilvánította ki-létét. Ez által e hegy rejtekjének hírnevet szerezvén, oka lehetett annak, hogy sz. István itt egy sz. Benedek rendű apátságot alapított. Mindjárt az első apát, *Fülöp* alatt ide költözött *Zoerard* és a rend ruháját felvevén, a szkalkai magányba vonult.

c) **A zebegényi apátság.** A ki a visegrád-esztergomi országuton halad vagy a gőzhajón menvén, *Dömössel* szemközt levő hegyre felnéz, lehetetlen, hogy a sűrűség közt, mintegy a hegy közepe táján, az ottan tátongó sziklaüregeket észre ne vegye. A barlangok puszta maradványi a hajdani bold. szüzlől címzett *zebegényi* apátságnak. Csak nagy erőlködéssel lehet a Duna-parttól a két hegy közt mélyedő vizmosáson, melyet görgeteg kavicsaival útnak csufolnak, azon pontig érni, hol balra fordulva, egy keskeny gyaloguton, sűrű bozótok közt a fürkésző a barlangokig eljuthat. Mily gyönyörű kilátás nyílik itt, ezen elhagyott szent tanyáról, melyen az ember mindent elpusztított, mit csak elpusztítani lehetett. —

(10. ábra.) A 11. ábra 136. l. mint alaprajz ez alá való.

Egyedül egy egyenes fal alapja, melytől a hegy felé itt-ott egy-egy keresztfal nyoma kivehető, mutatják azt, hogy e helyen emberi lak, hihetőleg a mindenfelé keresett, de eddig nem talált, apátság állott, mely a két ölnyi magas és elég tágas sziklaüregek elé olyan módon volt építve, mint a szkalkai és némely külföldi apátságok, melyek a szent sziklahajlékok védjeül tekinthetők.

A mit azon rövid időben, melyet a fáradságos mászás után e czélnek szentelhettem, lerajzoltam, felmérhettem, e mellékleten nyujtom. (1.10. és 11. ábrákon) Ez, mint hiszem,

bizonyítékul szolgálанд arra, hogy addig, míg az apátság biztos nyomai nem találtnak, e helyet a zebegényi apátságnak tartsuk.

d) **A bakonybéli magány.** Hogy sok apátság, mely könnyebben közelíthető volt leromboltatott és mintegy a föld színéről eltűnt, érthető; — de hogy az annyira eldugott, a külvilággal csak nagy bajjal és veszélylyel érintkezésbe tehető bakonybéli régi apátságnak és templomnak épen semmi nyoma fel nem található, valóban a rendkívüliségekhez tartozik. A régi monostor helyéről csak bizonytalan hagyományok élnek, melyek azt a mai temető tájára teszik; többet és alaposabbat látszanak tanúsítani azok, kik sz. *Gunther barlangját*, remetelakját azon sz. kut fölé helyezik, mely mai nap is három külön forrásból eredvén, *Borostyánkútnak* neveztetik. Ezen, eredeti sűrűségében meghagyott, dombon mutatják a helyet, melyre sz. *Gellérd*, sz. *Gunther* és sz. *Mór* visszavonultak, de egy gödrön kívül mely jelenleg is látható, itt egyebet föl nem lelünk. Nincsen itt a sziklabarlangnak semmi nyoma, a mint e hegységben az *advaskőin* kívül nem igen léteznek nagyobb üregek; valószínű tehát, hogy e különben a remetéskedésre oly annyira czélszerű helyen, alkalmasint a forrás szomszédjában, vagy fölötte sövényből font vagy deszkákból összeállított gunyhókban laktak az említett szentek.

e) **Tihanyi remetelakok.** Midőn a magyarországi *remete-sziklalakokról* szólunk, szükséges, hogy végre a *tihanyi remete-gyarmatnak* hajlékait is bővebben felemlítsük:

Ezekről *Czinár Mór* Monasteriologiájának I. 172. lapján ilyenformán ír: „Itt emlitenünk kell azon nevezetes és épen bámulandó szent üregeket, melyeket a legkeményebb sziklából kivájtak. Eredetileg *Uruzkő*, vagy *Üreskönek* hívták, jelenleg *Remetelakásnak* nevezik; hanem miután a helvét hitvallás Tihanya behatott, *Leány-lakásnak* *) iparkodtak elnevezni, hogy ősi nevét és rendeltetését elfelejtessék. De ez nem sikerült; mert a nép még mindig régi nevét használja.

Ezen *magán* észak felé néz, azon helyen, hol a 40—50 ölnyi hegy a Balatonból elébb lejtősen, majd később függélyes sziklafallal emelkedik. Az üregek, melyek a sziklafal aljára nyílnak, nem csak átfurvák, nem csak mesterségesen kivájják, hanem valóban óriási munkával készült hajlékot adának, egyenetlen távolságban ott, hol a kő már magától hasadékot mutatott, vagy aránylagos puhább volta miatt a könnyebb munkát megengedé. Az ülőhelyek, az asztalkák mind a sziklából vannak. — A mult századnak közepe táján ezen cellák egyikében, a sziklába vájt sirgödörből, két férfi-vázát emeltek; azonban a koporsónak semmi nyoma nem volt.

Két hajlék szélesebb: ezek egyike az volt, mit a sz. Benedek szabályai *oratoriumnak* neveznek, és jelenleg *Capitulumnak* hivatik. A bemenő bal kezére esik az imola,

*) *Horváth Bálint* „a Füredi Savanyuvíz“ czimű munkájában 54. l. ezt mondja: A *leánylakás* elnevezésnek, mint hiteles, élő bizonyságok szájából többször volt alkalmam hallani, története ez: Bizonyos *Keszi Ferencz* nevű kath. szegény zsellér, özvegy ember, éldegélt egy hajadon leányával a mult század dereka táján, mintegy 1740—50 közben, ezen úgy nevezett *leány-lakások* fölött; valamint egy hozzá hasonló más szegény embernek is szomszédságában együtt szőlejük lévén, a remetelakásokhoz vezető gyalog-út elején, a partban két pince forma üreget vájának, ott tarták szőlő-terméseiket is. — A második lyukban jelesen a főntebb említett *Keszi Ferencz*, leányával együtt, több éveken által lakását tartotta; végre meghalálózván öreg *Keszi Ferencz*, leánya, mint hajadon aggastyán, ott folytatá pártában hátra levő napjait, és erről, a több évekig ott lakott hajadonról, különösen a második barlang, melyben ő lakott, *leánylakásnak* kezdett neveztetni, s időjárával, mint történni szokott, a szomszéd barlangra is ráragadt a leánylakás név, s maiglan is (1848-ban) e két *barlang* leánylakásnak, vagyis *Keszi lyukának* neveztetik.

melyben a szikla oltárasztal látható. Ez közepében egy mélyedéssel bir, a szentek ereklényének elfogadására, mint azt az egyház szertartása követeli. Az imolából két ajtóüreg nyílik, melyeket egy sziklaoszlop választ el egymástól; ezeken a nyílásokon az oratoriumba jutunk, hová az ájtatos szerzetesek istenies beszélgetésekre és imádságra gyülekezének.

Ezen kívül még egy más imola is egész épségben maradt fenn, melyből egy magán cellába, vagy hajlékba be lehet jutni.

E helyről a hajdanból csak egy okmány létezik, ebből azt tanuljuk: hogy 1270-ben a tihanyi szigeten, *Unizkőn* vagy *Üreskőn* ¹⁾ sz. *Miklósról* czimzett *perjelség* létezett, *Salomon* nevű *perjel* alatt.

Hogy akkor a sziklák erősebben ragadtak egymáshoz, valószínű; most csak arra figyelmeztetjük a kíváncsi buvárokat, hogy ezen üregeket inkább kívülről bámulják és távolabbról nézzék, mintsem hogy bemenvén, a bizonyos halálnak veszélyét fölkeressék; mert nem ritkán azon tábláktól, melyek e hegynék rétegeit képezik, több mázsányi súlyuak válnak el. Így p. 1859-ben, mondja *Czinár*, én ki ezeket irom, borzadalommal tapasztalám, hogy azon üregben, melyet előtte való nap öt vendéggel, semmi veszélyt nem sejtve, vizsgálgattam, reggelig egy öt láb hosszú, majd 4 láb széles és 1 láb vastag kőlap zuhant le, melyet — mint mint mészködűcöt — legalább 18 mázsára kellett becsülnöm.“

Ezen sziklasornak tetőül szolgálnak a szőlők, melyek venyigéi, mivel a sziklába karókat ütni nem lehet, egymáshoz kötve, egymásnak viszontámul szolgálnak. A *remetelak*, valamint majd az egész félsziget, kutnak hiányában van, ²⁾ miért is a vizet, főleg téli időszakban, csak nagy nehezen képesek a nők, kiknek ez tisztjuk, fejeiken a Balatonból felvinni!... Ezen baj már a *törökök* alatt is megvolt, mint Horváth Bálint: „A füredi Savanyuviz 61. lapján olvasható.

¹⁾ *Unizkőt* hibás olvasásnak tartom: *Uruzkő* helyett; az *Üreskő*-nek fonák magyarázatáról alább bővebben szólnok.

²⁾ Ez újabb időben igaz; de régi *remetelakot* viz nélkül nem is képzelhetünk. Ezen állításunk igazolásul szolgál az, hogy a nottinghami, szkalkai, zebegényi folyók mellett keletkeztek, mások, p. o. a morva eremita *Jurik* in *Silva ad Polich* 1200 táján *inter alta rupium ad Rivulum in valle aliquantum resedit*. l. *Piter Thesaurus absconditus* 143. l. — 1213-ban III. Premizl némely remetének in *loco solitario et deserto Poliz* területét adja, melynek határát *három folyó* teszi, és benne *Rozotatecz* nevű barlang talál-tatik. u. o. 144. l. — *Monasterio Szaviensi flumen a Milobuz usque ad Speluncam vulgo Zuolnica* datum u. o. 177. l. A *preobrazenye* barlangban ered sz. *Száva* vize; de hogy a tihanyi remetelakok alatt is bugyogott forrás, mely azonban a mai kopárság miatt kiszáradt, bizonyítja *Bél Mátyás* „*Commentarius Saladiensis*“, fol. kézírata, az Esztergomban levő Batthyányi-féle könyvtárban, mely az érseki könyvtárnak egy részét teszi, mert ottan a 61. lapon ez áll: „*Aquae perennis Scaturigines, hinc et illinc prosiliunt, quarum praecipua vix ad Selopi unius jactum ab arce manat, ubi et habitaculum quoddam petrae incisum visitur. Omnia quae domicilio necessaria sunt e Saxo cavata jucundum praebent habitaculum. Hypocaustum majusculum est, inde paullo minor cella, penuria, vinariaque, post focus coquendis cibis idoneus, ultra sacellum, cubiculumque. In hoc mensa, et lectus lapidei operis, quo auctore facta sint, haud liquet; sunt qui Eremitarum specum fuisse opinantur. Alioquin opus vetus est, et antiquo more factum. Nihil praeterea in peninsula hac desideres, quod degendae vitae commodum, necessariumque esse possit. etc.*“

Igy tehát *Zeiler* midőn 1644-ben azt mondja, hogy van *forrás*, mely a *tihanyi vártól* egy puskalövésnyire esik, nem a *füredi savanyuvizet* érti, hanem a *remete-lakok* alattit; a mi *Lover* 1694-diki munkájából is látható, ki így ír: *Félórányira* a szigettől s vártól talál-tatik a tihanyi savanyuviz-forrás. — *Puskalövésnyire* — és *félórányira* közt nagy különbség van! (l. *Orzovenszki Károly*: *Balaton-Füred* 37. l.)

Az, amit a hajdankorból remetelakjainkról tudunk, igen kevésbe összefoglalható. Szerencsénkre fennmaradt IV-ik *Kelemen* pápa 1266-ban kelt bullája, melyben a *tihanyi apátság* birtokai felszámoltatván, első helyen áll: *Locus ipse, in quo praefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis, 2-do Uruzkő* ¹⁾ (seu *Üreskö*, modo *Remete-*

¹⁾ Hogy *Uruzkő Üreskönek* olvastathassék, azt már diplomatikai szempontból is lehetetlen-ségnek tartjuk, hanem vagy *Örösz*, *Ürüsnek* vagy *Orosznak* kell, hogy olvassuk. Én ezen utóbbi olvasást fogadom el következő érvekből:

1. A XIII-dik századbéli okmányokban az orosz nemzet neve többnyire *Vruz*-nak iratik: p. o. 1217-től 1269-ig *Vruz* és *Wrüz* hely- és személy neveken; *Vruzca* 1219-ben, most Göncz-Ruszka; *Vruzvár* 1258-ban Oroszvár Moson megyében; *Vroz-falva*, *Vros* vagy *Oroszfalva* (*Jerney*, magyar nyelv-kincsek 101 ... és 149. ll.)

Hurusi 1332-ben a pápai lajstromban (l. *Bárány*, Torontál várm. hajdana 70. és függelék 5.) *Oroszi* helyet, mely nevét a hajdankorban alkalmasint a bevándorolt oroszoktól vette.... A *h aspiratio* olasz-dézmáló papnál épen nem feltűnő.

Nagyon jól tudom, hogy az *U*-t ezen korban *Ö*-nek is használták. például: *Uruztun* 1019-ben *Öröztün* = Eresztvény; *Vkurd* = Ököröd 1237-ben; *Vnüd* = Ünöd 1211-ben sat.; de hogy ugyanazon *Orosz* nevet az akkor igen tétozódó írásmód szerint *Oros-falva*, *Orochi* = *Oroszi*, *Oroszlan*-hida, — talán *Orosz-lyán*-hida — *Orozvarban*, így is írták, és hogy itt nem *Üres-ségről*, hanem valószínűleg *oroszok* által lakott *remete-tanyáról* vagy szó, abból tűnik ki, mert ezen nemzet akkoriban meglehetősen el volt terjedve hazánkban, mint azt az elébb felhozott helyneveken kívül a *Ruskócz* (Ung m.), *Ruskovecz* (Körös m.), *Russani* (Veröcze m.), *Russevo* (Pozsega), *Stari Russin* (Sáros), *Ó*- és *Új-Russov* (Krassó), *Pojana-Rusuluj* (Márm.), *Ruszbach* (Szepes), *Ruszka* (Zemplin), *Göncz-Ruszka* (Abauj), Nagy- és Kis-*Ruszka* [Ruskowcze] (Abauj m.), *Regethe-Ruszká* [Ruskow] (Abaujm.), *Ruskonicz* (Szepes m.), *Ruskócz* (Trencsén és Bereg mm.), *Ruskowa* patak (Márm.), *Ruzs* vagy *Rus* és *Ruzsinócz* (Krassó m.) helynevek eléggé bizonyítják. Ezeket a magyarosított orosz-féle nevekkal még tetemesben szaporíthatják; mert alig fogja valaki tagadni, hogy *P. Orosz* (Pest m.), *Orosz-Bocskó* (Márm.); a két *Orosz-falu* (Szathm. m.), *Oroszi* (Beregh és Veszpr. mm.), *Gyöngyös-Oroszi* (Hevesben), *Kis- és Nagy*, *Nemes-Oroszi* helységek (Bars, Nógrád és Torontál mmm.), *Vámos-Oroszi* (Szathm.), *Orosz-Mokra* (Márm.), *Oroszpatak* és *Orosz-Volowa* (Zemplényben) és *Oroszvég* (Bereghben) is ide tartoznak. — Hogy *Vruzko* valóban *Oroszkőnek* olvasandó bebizonyít végre a hazai Okmánytár I. kötetének 116-dik lapján álló ezen okmányi záradék-ból: *M.CCC^o vicesimo secundo Nicolao priore de Orozku*, mely sejtelmünket tagadhatatlanul erősíti.

Ha már tekintetbe vesszük, hogy a Balaton vidéke a magyarok bejövetele előtt *szlávok* által lakott terület volt, mint azt a Balaton, Veszprim, Palaznak, Csesznek sat. fennmaradt nevek is eléggé bizonyítják; ha meggondoljuk, hogy e vidéken már régen a kereszténység virágzásban volt, mi állhatna ellene azon föltevésnek, hogy itt még a *tihanyi* monostornak alapítása előtt is már egyes szláv eredetű barátok remetéskedtek, és sz. *Miklós*, különben hazánkban igen tisztelt szentnek, társulatukat felajánlák, főleg, ha arra is tekintünk, hogy a sziklabarlangokban lakó remeték leginkább hazánk *szláv vidékein* tenyésztek, midőn ellenben a magyar tájakon a magánosak inkább a sűrűségekben és kunyhókban letelepedtek.

Ha ezt el nem akarjuk fogadni, és talán inkább az apátság alapításával szándékozunk viszonyba hozni, ismét nem szabad felejtenünk, hogy *András* király számkivetése alatt az *oroszok* közt élt, *Jaroslav* leányát *Anastasiát* birta nőül, és hogy abban épen semmi lehetetlenség nincsen, hogy neje kedvéért, talán háladatosságból is, orosz szerzeteseknek helyt engedett a tihanyi szigeten, mely talán már ezen tekintetből is annyira kedves lehetett e király előtt, hogy itt apátságot emelt és ide kívánt temetkezni. — Még a király gyenge jellemével sem ellenkezik, hogy ő, ki 1046-ban beleegyezett, miszerint pártosai a pogány hitre visszatérhessenek, orosz papoknak tartózkodási helyet jeleljen ki kedvencz szigetén, ha valamiképen be lehetne bizonyítani, hogy e papok görög nem egyesültek valának.

Még egy mód van, melyen ezen elnevezést származtatni lehetne, ha t. i. *Vruzko*-t *Vruz* 1217-diki személynévvel, mintegy *Vros*-telepjével akarnók összeköttetésbe hozni. Tudjuk, hogy volt egy hirneves pannonthalmi apát *Uros*, *Vroz* vagy *Urias*, kit *Orcz*-nak és *Oros*-nak is neveznek okmá-

lakás) cum Capellis S. Michaelis et S. Dominici, S. Mariae Magdalenae et S. Elisabethae. ¹⁾ (Tihanyi levéltár. Fasc. I. 9.)

Ámbár csekélyek a mi *remetelakjaink*, hogy azokat a főlebb említett, Európán kívüli, barlangvárosokkal, vagy az olaszthoni sziklaüregű völgyekkel, összehasonlítsuk, sajátságuk miatt még is feltűnnek mindenkinek, ki valamikor a tihanyi félszigeten volt, mint az Epitome *Chuverii* p. 462-ből látszik. Ez t. i. Tihanyról így ír: „*Tihany ein vestes Schloss an der balatonischen See, gleich dabei in einer Höle eines Berges ist eine Antiquität, naemlich Stuben, Cammer, Küchen, Keller, Capelle, Tische, Bette, alles gar accurat in Stein gehauen.*“

Alig keletkezett a haladó külföld magasztos példájára 1853-ben a cs. kir. középonti bizottmány a műemlékek kutatására és fentartására, s már is hazánkra is kiterjeszté figyelmét, alkalmat adván Eitelberger Rudolf egyetemi régiségi tanárnak, hogy 1854 és 1855-ben Magyarország műemlékeit kutató kirándulásokat tegyen. — Ezen tudományos utazások leginkább csak az Ausztriához közelebb eső részre terjedtek, s így a tudós tanár ur Balaton vidékének is szentelt néhány lapot a társulat által kiadott Jahrbuch I. kötetében.

Tihanynak csekély műemlékeit felemlítve, áttér a remetelakokra is, mindazt közölve, mit Fuxhoffer a múlt század végén róluk írt, és mit vezetői neki magyaráztak.

nyaink (l. Czinár Monast. I. 69—79). Ez 1205-ik évben, mint *tihanyi apát* említették, következő évtől fogva pedig, t. i. 1206—1244-ig a szentmártoni apátságot kormányozta Pannonhalmán. Nem hozzuk fel azt, mit az idézett munkában bővebben olvasni lehet, hogy t. i. Endre királylyal Palaestinában volt, Rómában megfordult, a pannonhalmi monostort, mely elégett, majdnem egészen újra felépíté, és a tatárok ellen hősileg védelmezé sat. — Mindezekért és több, talán Tihany körül is, szerzett érdemeiért véli *Knauz* is (Magyar Sion II. II. 853. l.), hogy a *Petra-szikla*-nak, mint a trencsényi *Szkalkának* nevezett — remetelakoknak berendezéseért vagy javíttatásáért — *Vruzko*-nek nevezék. Nem kételkedem egy perczig sem, hogy erre *Vruz* apátnak érdemei lehettek, de nem tudok hamarjában, *Borsmonostoron* kívül példát, hogy valamelyik *apát* vagy *alapító* nevével hozták volna hazánkban összeköttetésbe a szent hajlékok és alapítványok elnevezéseit.

Van mindenesetre valami különös abban, hogy midőn a *kappadokiaknál*, kiket előbb troglodytáknak hittak, mivel barlangokban, lyukakban és tömkelegekben laktak, sziklabuvóhelyeken és hegyöblökben rejtődtek, *Mordtmann* kutatásokat tett, és a népmondákat is számbavevé, azon sziklakokokról ezen tudósítást vette: hogy az ozmán foglalás előtt, mintegy 400—500 év előtt, *oroszok* lakhatták e vidéket, kiktől ezen kőházak származnának. *Mordtmann Sitzungsberichte der k. bair. Akad. d. Wiss. zu München* 1861. II. köt. 7. lap. Die Troglodyten in Kappadokien című értekezésében ezen feleletet *barock*-nak találja. Összehasonlítván az *oroszok* nevű remetelakokat, valóban feltűnt ezen sajátságos eszme-hasonlatosság, vagy történelmi játék? Ugy hiszem, hogy a kiket illet a dolog, ezen érdekes kérdést tisztába hozandják. — Ezen adat gondolkodásra és további fürkészetre buzdíthatná őket, miszerint végre a valóságot megtudhassuk.

A régi *kiwi* (a ruthenek, oroszok tartományában) barlangkolostor, minden mellékleteivel egészen kőből van kifaragva, és több ezer lábnyi hosszúságra kivájt folyósókat számlál, melyhez hasonló a *pskovi* kolostor is; ezeket csak azért hozom fel, hogy lássuk, miszerint saját hazájokban a ruthen barátok sziklabarlangok előpéldányai nélkül nem voltak. (L. Sepp. Jerusalem. II. 162... ll.)

¹⁾ Nem feltűnő-e, hogy míg 1170-ben (Cod. Dipl. V. 1. 79.) a tihanyi szigeten sz. Miklós perjelsége említették *Uruzkon*, és perjelje Salomon idéztetik, négy évvel előbb erről semmi sem fordul elő? Ezen időközben lett-e ezen perjelség alapítva? — vagy itten egyedül a territoriumot számlálván elő, megelégszik a pápa a collectív *Uruzko* alatt értett perjelség egyes imoláinak felhozásával? — Azt hiszem ez utóbbi legvalószínűbb oka a perjelség elhallgatásának.

Ha a *remetelakokat* mai nap a tihanyi kolostorból indulva látogatjuk, a szőlő-hegyek alsó végén egy kis kapun át azon szűk és meredek uthoz érünk, mely a *barlangokhoz* elvezet. Tájékozásul a II-dik tábla legfelső ábrája szolgál, melyen a sötét szalag a termés-sziklát jeleli; ez függélyesen emelkedik és a tihanyi *Óvártól*, melyben a mai szőlők vannak, tetéztetik. — A *Füredről* jövőknek az *Óvár* alatt kanyaruló uton le kell szállaniok, a *várhegy* lejtőjén áthatolva, elég meredek gyaloguton a *Balaton* irányában menniök.

Ezen irányt követvén, egy sziklaöbölhez jutnak, melyben vizarányosan és függélyesen, igen különféle nagyságra szakadt, sok helyen óriási falakat utánzó, kőduczok állanak és hevernek a nélkül, hogy a ritkás füvek és cserjék a változékony színjátékot, mely az igen keverékesen benőtt kőnemektől ered, legkevésebbé elfödnek.

Legközelebb (I. I. tábla.) A barlanghoz érünk, melynek pontos alaprajza a alatt látható. Kivülről egy tátongó üreg mutatkozik, melynek homlokfalazata egészen elpusztult, úgy, hogy a kemény szikla-alapon még nyomát sem találhatjuk. A mennyezetről naponkint lehulló és elporló táblák az egész padolatot foglalják el, és a vizsgálót kényszerítik, hogy e dúczokon bajjal átvergődjék. — Feltevén, mi természetes, hogy az üreg, a mennyre a talaj engedé, egyenes fallal volt zárva, akkor ezen barlang egy nagyobb, és két kisebb kápolnát foglalt, és mint hiszszük, a kisded társulatnak oratoriumul, vagy is capitulumul szolgált, mely három oltárral el volt látva. Legkisebb az 1. hajlék. Itt a szikladucz fölött, mely négyszögű ereklye-mélyedésével oltárnak használtatott, kerek bolt emelkedik, kifelé egy ablakrézst, a szikla oldalában pedig egy fülkét látunk, mely az isteni szolgálathoz szükségelt készletek fentartására volt szánva. Az oratoriumot belül vakolták, mint a falakon látható nyomok mutatják. Alig hiszem, hogy festve is lett volna, mert ennek föltevésére semmi sem jogosít fel bennünket; és ilyen diszt talán a helyiség szegénysége sem engedett volna meg. A középső, $4\frac{1}{2}^\circ$ hosszú, majd 4° széles imola, melynek magassága egy ölet mindenütt haladt, de a folytonos hullás által természetesen mindig növekszik, még 30 év előtt, midőn legelőször láttam, két keskeny, kerek-ívű ablakkal birt, melyek fölött középett egy tölcseralaku kerek ablak diszlett. Minthogy ezen nyílások a falnak csak egy csekély részén léteztek, valószínű, hogy a többi falon több ilyen rés volt az ajtón kívül. Legalább mikor Eitelberger tanár 1854 és 55-ben ezen barlangokat látogatta, valamint ennek úgy a C barlangnak is több ablakai valának épségben, és a kerek ablak kövei összetörve az üreg előtt a bozótok közt heverték. Az oltár itt is keletelt és a sziklafalból lett kivájva; az oltárral majd szemközt egy kerek fülke van alkalmazva.

A 3-dik, legbensőbb hajlék, melynek 3'-nyi választó fala még mai nap is áll, a főimolának mintegy fejét teszi. Keleti oldalán a sziklába egy csekély ablak volt vésve, mely a lépcsővel ellátott oltárnak a világosságot adá át. A faltöredékben még két bejárás és egy kis kerek ablak foglaltatik, ez a keskeny folyosó világítására szolgál. Az oltár episztola részén egy kis fülke a bor- és víz-edényeknek, a hátrább levő nagyobb üreg a miseruhák eltartására lehetett kivájva.

B kettős barlang (I. I. Tábla B és b) ugyanazon magasságban A-val, mintegy 60 lépésnyi távolságra, észak felé van irányozva; A külső b hajlék hosszukás négyszög, melynek a bemenettől jobbra és a szemközti falon egy-egy fülkéje vagyon; a belső, szabálytalan, négyszögű üregben még a régi falnak, mely faragott köbös kövekből volt vastag fehér ragaszszal összeállítva, egy része megmaradt, két lőrézsídomu, egymáshoz közel álló ablakkal. A többi tért vevén tekintetbe, itt is még két ablaknak volt helye. Ezek bizonyosan azért hagytak oly keskenyre, hogy könnyeben lehessen az akkor még

drága üveggel vagy finom hártyával elzárni. A kürtnek ez üregben nyoma sehol nem látható, nem fűtöttek-e e zordon helyeken? vagy talán a télre az apátságba visszavonultak-e a remeték? — Száraz szegényes élelmüket vevén tekintetbe, konyhára szükségük nem volt; de ennek helyét sem mutathatnók ki. A falak újabb befüstölései az idemenekvő pásztoroktól származnak.

Itt a sziklafal maga szögletet képez, és ha a *B* üregből *C* felé haladunk, mintegy négy ölnyivel lejjebb kell ereszkednünk, és 15 lépés után azon hármass barlang előtt állunk, melynek iránya majd keletett. Ezen üregcsoport előtt igen szép pázsitos lapály terjed el, délre pedig egy roppant szikladucz által van védve. E lakosztály tulajdonképen két részből áll, t. i. egy kettős szobából és egy külön bejárással birt rendetlen alakú hajlékból. A *c* majd 1 1/2 ölnyi szabályos négyzetű nagyobb szoba, még bir keleti oldalán nagy faragott kövekből rakott falmaradvánnyal, melynek egyenes záradéku ablakrésze fenmaradt. Keletnyugati irányban egy keskeny hosszukás gödör látszik egy sziklaüregben, melyben hajdanta csontvázat találtak. Ezen üreg összeköttetésben volt egy szabálytalan, kelet felé táguló szobával, melynek előfala egészen romba dült. *C* szobából a hosszukás négyszögű, majd szabályos vonalú imolába jutunk, melynek szikla oltára a keleti falból volt kifaragva; világosságát valószínűleg az oltár melletti két részen át kapta.

Egyiknek nyoma még ma is látható. Ezen imola déli falában ismét egy fülke létezik, mely a sziklarétegbe menetelesen van bevésve.

A különálló, de északfelé közös fallal biró, monor idomu üreg a bemenettel szemközt egy kőpaddal, déli falában pedig két nagyobb fülkével bir. Egyébb nevezetességet itt nem lehet fölfedezni.

Mivelhogy az *A* és *C* barlangokban oltárok voltak, talán nem hibázunk, ha a fenebb említett sz. Mihály és sz. Domonkos; Mária Magdolna és Erzsébet nevű kápolnákat ide helyezzük, és mivel épen csak négy oltár fordul elő, mindegyik szentnek egyet-egyet tulajdonítunk, nem gondolván szükségesnek, hogy minden egyes szentnek egy külön imolát kellett birnia. Hogy melyik szentnek, melyik oltár felelt meg, természetesen sem én, sem más nem fogja addig határozni, míg erre valami biztosabb adatokat föl nem fedezünk.

Ha a tihanyi szőlők felé tovább megyünk, mintegy 60 ölnyi távolban, a gyaloguton alul egy lapos, négyszögű hely tűnik fel, mely hajdantan sánczul használtatott. Innen ismét fölfelé kell tartanunk és 100 ölnyire eljutunk a *D*, *d* négyszögű barlanghoz, mely mintegy 7' magassággal, és déli falában, a talajtól csekély magasságban, egy fülkével bir.

e az utolsó üreg, valamint tőle nyolcz ölnyi távolságban tátongó társa semmi nevezetességgel nem bir. Alakja ferdénydedes, délnyugati legtovább nyuló szöglete meneteles, délkeleti szögletéhez közel egy szabálytalan fülke látszik. Itt is roppant szikladuczok hullottak alá, úgy, hogy magassága jelenleg majd két ölet teszen.

Ezen utolsó hajlékok *leány-lakás* név alatt valának ismerősök, s innen 35 ölnyire érünk azon kis kapuhoz, mely a regényes vadont a szőlőktől elválasztja. Hogy ezen remetelakoknak nagyon is fogyott és naponkint fogyó maradványi a tizenegyedik századbóliak, mutatja az oltárok alakja, az anyag vastag kőragaszszal való összeillesztése, a keskeny egyenes záradéku és a kerek tölcésérialaku ablakoknak emlékezete; mert ezeknek csak egy helyen van még egy kis nyoma. Itt a későbbi, talán a fényűzőbb kornak semmi jelét nem találjuk. Meglehet, hogy nem is igen sokáig lakták e magányt szent Benedek fiai; — legalább azt, hogy mikor kezdték a remetelakokat elhanyagolni és romlásnak

indulni? nem tudjuk; az ilyen helynek elég az elhagyattatás; a minek ura nincsen, annak egyszerre mindenki ura. Mutatják azt hazai váraink! — E helyen mégis sok idő kellett, hogy a külbefolyás, a gondatlanság és az emberi rombolási vágy azon pusztítást vigye végbe, melyet itten sajnálattal észreveszünk.

Azért fájdalmasan olvastam, mit *Eitelberger* tanár úr a fennidézett helyen a remete lakokról irt, s mit mivel igaz, keserű intésképen ide irok: „*Hajdanta, ugymond, ezen mesterségesen tágított üregekből több volt; de ezek jelenleg azon szerfölötti gondatlanságnál fogva, melyet majdnem egész Magyarországon a műemlékek irányában tapasztalunk, már bedültek. Azon keveset, mely még épségben van, ugyanazon sors fenyegeti, mások még meglehetősen állapotban vannak.* — Ezen szavak után jól esik, mit folytatólag, majd költőileg ír: *A tihanyi sziklaimolák kies fekvésűek. Naponkint az első napsugár őket világítja, körülöttük csendesség van és szent nyugalom. A néző lábainál a Balaton majd 2 mérföldnyi szélességgel terül el; északról a Bakony elődombjai képezik keretjét, míg délről a rónaság a távoli láthatárral elegyedik. A keleti partok alig látszanak; azt hinnők, hogy egy tengerből fekszik előttünk.* — *A partokon népes helységek terülnek el, ezek egy szép jövő elé néznek; kellemes nyaralók fognak az erdők szélein keletkezni, mert itt déli éghajlat uralkodik; a jó, csinált utak és vaspályák ezen nevezetes beltenger felé veendik irányukat. Akkor — és ezen időszakasz nem látszik igen távol lenni, — akkor fogja ezen tó maga, majdnem kísértetes, csendjét veszteni. Mig jelenleg csak ritkán az egy gözös, s még ritkábban egy-egy vitorlás hajó tűnik fel: kell, hogy itt gazdagabb élet, és jellemiesb mozgékonyosság mutakozzék, és azon műveltség fog e partokon emelkedni, mely egy királynak tiszteletre méltó sirját, az ájtatos papok kolostorát, és a csendes sziklamagányt nagyobb áhítattal fogja tekinteni és őrizni is, mint a jelen idő.*“ Ha így szól a bécsi tanár úr, mit érezzen e szent helyen a jóra való magyar ember?

1838-ban midőn *Bresztyenszky* Béla tihanyi apát a kormányra lépett, első gondjainak egyike az volt, hogy a remetelakokhoz vezető gyalogutat tisztíttassa, kiegyenlítesse, a szédelgős helyeken korlátokkal ellássa. Sűrűen látogaták akkor Tihanyt — senki sem mulasztá el, hogy a remetelakokat is megnézzék. — 1850 óta, t. i. a fáradthatlan főnök halála óta, ismét elhayagoltatott a remete lakokhozi ut, úgy, hogy az oda való expeditio csak bátrabbak által kísértetik meg. Azonban reméljük, hogy ft. *Simon Zsigmond*, a jelenlegi apát úr mindent elkövetend, hogy ne csak az ut a magányhoz jó karban fentartassék, hanem idővel a remetelakok is fentartassanak; mert a pusztulás napról napra halad, és ha a dolgon mielőbb segítve nem leend, idővel már ezen nevezetességnak is egyedül helyét fogjuk az egykedvűségünket bámuló és korholó utódoknak mutathatni.

Füred-nek naponkinti emelkedése, lehetetlen, hogy annak legszebb, leggyakoriabban látogatott kirándulási helyére üdvös ne legyen. Pedig Tihany, a hirneves királyi temetkezési hely, alig bir a távolból jövő látogatónak egyéb nevezetességet mutatni, *visszhangjánál*. A főoltár alatti alttemplom ódon egyszerűségéből ki van vetköztetve, egyedül a keresztes sírlap az, mi annyi visszontagságból, annyi elhaladt század után fennmarad. Az ezen kornál eredetüknél fogva még talán régiebb, építészetükre nézve, mennyire a csekély falmaradványok után itélni lehet, bizonyosan egykoru remetelakoknak bizony nem sok kell, ha azokat ismét, ha nem is hajdani rendeltetésüknek, legalább szent multjuknál fogva tisztességesebb állapotnak vissza akarjuk adni. — Itt nem fényes mozaikokról, nem eleven üvegfestményekről, nem gazdag készletekről van szó, hanem a mennyezetnek fentartásáról, a homlokfalaknak sztilszerű emeltetéséről, néhány tuczat ólomba foglalandó kerek üvegtábláról, és a szükséges ajtókról. A szent helynek ilyes módon való megóvása fölköltené a tihanyi buzgó népben ismét őseik kegyeletét, és a rideg kalvárián és temetőjü-

kön kívül lenne egy szent hajlékuk, hová vasárnap- és ünnepnapokon, a nagy bőjtben és egyéb sz. napokon vigasztalást keresendők zarándokolhatnának.

A hol annyi a kő a barlangok közelében, a hol a kő magától oly könnyen hasad, a hol a nép maga rakja kőházait, ott csak buzdítás és egy kis segély kell, hogy a szent hely újra felviruljon, és egyrészt az ájtatosságnak, másrészt a látogatók kényelmes nyugvásának visszaadassék.

Mily szép lenne, ha a tihanyi apátság kezdene a különben ily régi műemlékekben annyira gazdag *Zalának* utmutatóul, buzdítóul szolgálni, mikép kell a még fenlevő csekély maradványokat az enyészettől megóvni! Egy perczig sem kételkedem, hogy a jó és hazafias példa utánzásra fogna találni!

Lesznek ugyan, és maradnak örökké, kik, mint a keszi úton állott, maga nemében egyetlen sz. *Ferencz-késése* nevű imolát, vandali őrvölgéssel és mintegy kérkedve pusztítandják; kik mint a *pécsi* község a XIII-ki század ritka *falképeit* minden kérelem daczára, a honi művészet és tudomány gyalázatjára lerontják; de lesznek oly ritka emberek is, kik paraszt-gazda létükre a honi régiségeket úgy tudják tisztelni és kimélleni, mint *Csökör András* uram, kit midőn 1861-ben arra kértem, hogy a szöllejében álló *ecséri* templomromot, melyen még egy festett sz. *Kristóf*, a nép *Goliátnak* keresztelése, látható, el ne pusztítsa, azt felelé: *dehogyan is bántom én e régi hagyományt; inkább még 100 forintot ajánlok, ha valaki kegyességből felépítené. Magam is szeretném inkább, ha az emberek ide imádkozni járnának; pedig én evangélikus vagyok!*

Sok embert elhíreszteltek már az ujságokban sokkal csekélyebb dolgokért; én, mint régész, nem ismerem más illőbb módot, *Csökör András* uram iránti elismerésemet, a magyar valódi emberség és vallásos türelem nevében kifejezni, mint hogy nevét mások buzdítására ide igtassam, és kívánjam, hogy gazdag és magasabb állásu uraink ezen egyszerű szőlősgazdát minél gyakrabban utánozzák!!

Igy kevesebb lesz a rom, és több az utókornak átadható műemlék! Így nem csak szóval, de tettel is fogjuk bebizonyítani azt: hogy a dicső ősök emlékeit tiszteljük, és a reánk hagyott örökségre méltók vagyunk!